

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

**«ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ»**

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Φουρτούνης Γεώργιος

Ανανιάδης Γρηγόρης

Φαράκλας Γεώργιος

ΠΗΠΟΚΛΕΙΑ ΚΛΕΙΩ ΚΑΖΑΝΑ

ΑΡ. ΜΗΤΡΩΟΥ: 1119Μ039

Αθήνα, 2022

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία στόχο έχει να μελετήσει το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στην φύση και τον άνθρωπο, έτσι όπως αυτή σκιαγραφείται στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* του Karl Marx. Η μελέτη αυτή, σε μεγάλο βαθμό, θα γίνει μέσα από το βλέμμα της Judith Butler. Το κείμενο που θα μελετήσουμε παράλληλα είναι αυτό της Αμερικανίδας φιλοσόφου με τίτλο *The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism* δημοσιευμένο το 2019.

Κατά τη μελέτη του άρθρου της Butler, παρατηρήθηκε ότι το ίδιο εντάσσεται ως προς τη θεματολογία του και ως προς τους στόχους του σε ένα πλαίσιο ακαδημαϊκών συζητήσεων που πραγματοποιήθηκαν κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980, εντός των μαρξιστικών κυρίως κύκλων. Υπό αυτό το πρίσμα, το άρθρο της Butler θα εξακολουθήσει να είναι σημείο αναφοράς, ωστόσο, οι θεματικές που κυρίως η ίδια εγείρει, σκεπτόμενη το μαρξικό κείμενο, θα εμπλουτιστούν με τις ιδέες επιπλέον μελετητών των *Χειρογράφων*. Μάλιστα, θεωρώ ότι θα είναι αρκετά ενδιαφέρουσα η επικοινωνία ανάμεσα σε αυτούς τους διαφορετικούς τρόπους σκέψης και σύλληψης του κόσμου. Έτσι, προσδοκώ να καταδείξω ότι αυτή η πιθανόν προσωρινή επίσκεψη της οξυδερκούς Butler στον χώρο του μαρξισμού, μόνο ανανέωση δύναται να προσφέρει. Για εμένα, είναι σαφές ότι η συγκεκριμένη σύνδεση καθίσταται δυνατή λόγω της κοινής κριτικής ματιάς που διατηρούν και οι δύο πλευρές απέναντι σε μια προκλητική επικαιρότητα.

Με δεδομένη επομένως την παραπάνω θεματολογία, στόχος της παρούσας εργασίας είναι, στο μέτρο του δυνατού, να απαντήσει στο ερώτημα το οποίο θέτει και η ίδια η Butler. Αν, δηλαδή, δύναται το μαρξικό κείμενο να αποτελέσει πηγή έμπνευσης και δημιουργικό υλικό, ικανό να ανταπεξέλθει στην κρίσιμη σύγχρονη πραγματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι δεν αποτελεί θεμελιώδες στόχο της παρούσας εργασίας ο χαρακτηρισμός του Marx ως οικολόγου ή η προσπάθεια χαρακτηρισμού των *Χειρογράφων* ως ένα πράσινο κείμενο. Άλλωστε, όπως με σαφήνεια γράφει ο Grundmann *όλοι γνωρίζουμε ότι ο Marx δεν ήταν οικολόγος, ακόμα και αν θα μπορούσε να ήταν*.¹ Αυτό που έχει σημασία είναι να ανιχνεύσουμε τις ιδέες εκείνες

¹ Grundmann, Reiner, *Marxism and Ecology A Study of the relationship between nature, society and technology*, European University Institute Department of Political and Social Sciences, Florence 1989 σ. 6.

που θα κατορθώσουν να κλονίσουν ορισμένες παγιωμένες και επιζήμιες για την πρόσληψη της φύσης ιδέες και να εξετάσουμε τον βαθμό που το συγκεκριμένο μαρξικό έργο δύναται, πέρα από ακαδημαϊκό κείμενο, να προσφέρει ανατρεπτικό υλικό σε μια κρίσιμη κατάσταση. Πολλώ δε μάλλον, όταν στην Ελλάδα του σήμερα παρατηρούμε τα πρώτα βήματα ενός, κατά περιόδους, δραστήριου πράσινου κινήματος. Άλλωστε, όπως υποστηρίζει και ο Lipietz, ο Marx έχει κερδίσει τη θέση του ως ακαδημαϊκό ρεύμα σκέψης με τον ίδιο τρόπο που το έχει εξασφαλίσει και ο Αριστοτέλης.² Συνεπώς, δεδομένων και των δικών του προθέσεων, στόχος της μελέτης του δεν πρέπει να είναι αποκλειστικά η τέρψη ορισμένων πανεπιστημιακών κύκλων.

Προκειμένου το θέμα να διερευνηθεί ικανοποιητικά και – ελπίζω – πολύπλευρα, θα ξεκινήσω στο πρώτο μέρος με την ανάλυση των αποσπασμάτων από τα *Παρισινά Χειρόγραφα*, που προσδοκώ ότι θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τη σχέση ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα και τη φύση. Αυτά είναι κυρίως η ανάλυση του Marx για τον άνθρωπο ως ένα αντικειμενικό και ενσώματο φυσικό ον και, στη συνέχεια, η σκιαγράφηση του ανθρώπου ως ένα ον γένους. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας θα επιχειρήσω να παρουσιάσω το προς μελέτη άρθρο της Butler. Προς όφελος όμως της κατανόησης της οπτικής της Butler από τη μία, θα συζητηθούν ορισμένα χαρακτηριστικά – για τον ακαδημαϊκό διάλογο που την πλαισιώνει – έργα αναφοράς. Από την άλλη, θα ακολουθήσει η έκθεση των, επιλεγμένων από την ίδια, αποσπασμάτων του Hegel, καθώς αποτελούν κρίσιμο εργαλείο για την αποκωδικοποίηση του προς μελέτη μαρξικού έργου. Τέλος, θα εκτεθούν τα συμπεράσματα της παρούσας εργασίας, τα οποία θα περιλαμβάνουν θεματικές που προέκυψαν κατά τη μελέτη του κυρίως θέματος και θα ολοκληρωθούν με την απόπειρα απάντησης του θεμελιακού ερωτήματος της εισαγωγής.

ΒΑΣΙΚΟΣ ΚΟΡΜΟΣ

Α' ΜΕΡΟΣ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ MARX

² Alain Lipietz, «Political ecology and the future of Marxism, Capitalism Nature Socialism», 11:1, 69-85, σ. 69, 74.

Α1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΟΝ

Στο απόσπασμα από τα *Χειρόγραφα* το οποίο θα αναλυθεί σε αυτό το σημείο, ο Marx προτείνει τον συντελεσμένο νατουραλισμό ή αλλιώς ανθρωπισμό, ως το εργαλείο εκείνο που είναι ικανό να κατανοήσει την παγκόσμια ιστορία.³

Πιο αναλυτικά, ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως αντικειμενικό όν, που δρα αντικειμενικά και με αυτόν τον τρόπο, δημιουργεί αντικείμενα. Αυτή η αντικειμενική δράση που οδηγεί στην παραγωγή αντικειμένων, δεν θα μπορούσε να συμβεί αν η αντικειμενικότητα δεν ήταν στον *ουσιώδη προσδιορισμό του*. Η αντικειμενικότητα του δηλαδή, επιβεβαιώνεται στα αντικειμενικά προϊόντα της αντικειμενικής δραστηριότητας του.⁴ Όλα τα παραπάνω συμβαίνουν επειδή αποτελεί *εκ γενετής φύση*.⁵

Τα αποσπάσματα των Χειρογράφων όπου ο Marx αναφέρεται στον άνθρωπο ως φυσικό ον και θα δούμε να αναπτύσσονται εδώ, είναι και αυτά που έχουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον από οικολογική άποψη. Έτσι, σε αυτό το σημείο, θα δούμε να αναπτύσσονται όλες εκείνες οι ιδιότητες του ανθρώπου που τις μοιράζεται με όλες τις φυσικές υπάρξεις είτε είναι ζώα είτε φυτά.⁶

Ο άνθρωπος επομένως, για τον Marx, αποτελεί ένα φυσικό ον. Αυτό σημαίνει ότι έχει ορισμένες φυσικές και ζωτικές δυνάμεις, οι οποίες αποτελούν προδιαθέσεις, δεξιότητες και *ορμές*. Παράλληλα είναι και ένα πάσχον ον. Όπως ακριβώς δηλαδή και τα άλλα φυσικά όντα, υπόκειται σε κάποιους περιορισμούς. Αυτό σημαίνει ότι τα αντικείμενα των ορμών του είναι πραγματικά και αισθητηριακά αντικείμενα που είναι ανεξάρτητα και έξω από αυτόν και έχουν τον χαρακτήρα της ανάγκης. Αυτό τα καθιστά *απαραίτητα[...]* για την ενεργοποίηση και την επιβεβαίωση των *ουσιωδών δυνάμεων του*.⁷

Κατ' αυτόν τον τρόπο, γίνεται ορατή η σύνδεση που διατηρούν οι δυνάμεις με τις ανάγκες καθώς, πρόκειται για έννοιες που η μια αντικατοπτρίζεται στην άλλη. Η

³ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα», στο Marx, Karl, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840*, μτφρ Θ.Γκιούρας, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2014, σ. 205-322, σ. 299.

⁴ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 298-299.

⁵ Αυτ., σ. 299.

⁶ Benton, Ted, *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice...*, ό.π., σ. 45, 46.

⁷ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 299.

δύναμη δηλαδή, περιγράφεται ως εργαλείο εκπλήρωσης μιας ανάγκης.⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα, που δίνει ο Marx μιας τέτοιας φυσικής ανάγκης, είναι η πείνα η οποία για να κορεστεί χρειάζεται κάτι φυσικό αντικειμενικό και έξω από την ίδια. Ενώ, παράλληλα το αντικείμενο αυτό είναι πλήρως απαραίτητο για να συνεχίσει ο άνθρωπος να υπάρχει και να εκδηλώνει τον βίο του.⁹ Χρησιμοποιώντας το ίδιο παράδειγμα, προκειμένου να αναδειχθεί ο δεσμός που εντοπίζεται ανάμεσα στην δύναμη και την ανάγκη ο Ollman θα προσθέσει ότι η δύναμη που έχουμε ως άνθρωποι να τρώμε, υπάρχει λόγω του ότι κατοικεί σε ένα αντικείμενο δηλαδή το ανθρώπινο σώμα αλλά και λόγω του ότι υπάρχει ένα άλλο αντικείμενο δηλαδή το φαγητό. Συνεπώς, η δύναμη που έχω να τρώω επιβεβαιώνεται και μέσα από την ύπαρξη ενός άλλου αντικειμένου. Λόγου χάρη, του μήλου.¹⁰ Ο δεσμός που διατηρεί επομένως, το κάθε άτομο με το περιβάλλον του, καθορίζεται από το γεγονός ότι χρειάζεται αυτά τα αντικείμενα για να εκφραστούν οι ουσιώδεις δυνάμεις του. Πρόκειται δηλαδή για έναν δεσμό που βασίζεται στην ανάγκη.¹¹

Επομένως, η σύλληψη του ανθρώπου ως ον *πραγματικό, αισθητηριακό* συνεπάγεται ότι αφενός, *αντικείμενο της ουσίας του* αποτελούν άλλα ενσώματα αντικείμενα αλλά και ότι αφετέρου, η εκδήλωση του βίου του δύναται να συντελεστεί μόνο πάνω σε τέτοια αισθητηριακά ενσώματα αντικείμενα.¹² Έτσι, κάθε αντικειμενικό ον χαρακτηρίζεται από τη σχέση του με τα αντικείμενα του, δηλαδή μια *ειδική αντικειμενική σχέση* και όχι μια ουσία κρυμμένη μέσα του.¹³ Είναι λοιπόν χαρακτηριστικό, όλων των αντικειμενικών, φυσικών όντων, η ανάγκη για κάτι εξίσου αντικειμενικό και έξω από τα ίδια. Δεν υπάρχει αισθητηριακό όν, που να μην χρειάζεται κάτι αντικειμενικό και ανεξάρτητο.

Αυτό είναι για τον Foster και ένα ουσιώδες σημείο όπου αντιτίθεται στον Hegel, καθώς οι άνθρωποι, για τον Marx, ζουν ανάμεσα σε άλλα αντικείμενα με την έννοια ότι αυτά είναι ανεξάρτητα από τους ίδιους. Και έχουν ανάγκες όπως τα υπόλοιπα αντικείμενα οι οποίες βρίσκονται έξω από αυτούς. Την ιδέα αυτή του Marx, ο Foster, μελετώντας τις ρίζες της μαρξικής σκέψης, θα την αποδώσει στην επιρροή που του άσκησε ο Fierbach. Για τον ίδιο, πριν ο Marx ξεκινήσει τη μελέτη της πολιτικής

⁸ Ollman, Bertell, *Alienation*, Cambridge University Press, New York 1976, σ. 76.

⁹ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 299.

¹⁰ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., σ. 79.

¹¹ Αυτ., σ. 85.

¹² Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 299.

¹³ Μεσάρος, Ισθβάν, *Η θεωρία του Marx για την Αλλοτρίωση...*, ό.π., σ. 181.

οικονομίας, μια πρώτη κριτική του εγγελιανού συστήματος επιτεύχθηκε από τον Fuerbach,¹⁴ ο οποίος όχι μόνο άσκησε κριτική στην εγγελιανή σκέψη αλλά για τον Foster προσέφερε και μια εναλλακτική σκέψη μέσω του αισθητηριακού του υλισμού.¹⁵ Της ιδέα δηλαδή, ότι ο υλικός κόσμος έχει τη δική του πραγματικότητα και εντός αυτής βρίσκονται και οι άνθρωποι με τη δική τους αισθητηριακή πρόσληψη του κόσμου.¹⁶

Ωστόσο, επιστρέφοντας στο κείμενο, βλέπουμε το παράδειγμα που δίνει ο Marx, μιας σχέσης μεταξύ δύο αντικειμενικών, φυσικών, «μαρξικά ανεξάρτητων» υπάρξεων. Αυτή είναι η σχέση που έχει ο ήλιος με το φυτό, όπου ο ήλιος αποτελεί το εξωτερικό αντικείμενο του φυτού αλλά αντίστοιχα και το φυτό του ήλιου. Αυτό δηλαδή, που ενεργοποιεί και επιβεβαιώνει τις ουσιώδεις δυνάμεις τους.¹⁷ Από αυτό το παράδειγμα, μεταξύ άλλων, γίνεται ξεκάθαρο ότι η χρήση της λέξης αντικείμενο δεν παραπέμπει τόσο στην υλικότητα, όσο στο γεγονός ότι αυτό, υπόκειται σε ένα υποκείμενο. Είναι δηλαδή, το αντικείμενο ενός υποκειμένου.¹⁸ Το οποίο βέβαια υποκείμενο αποτελεί ταυτόχρονα και το ίδιο αντικείμενο μελετώντας τη σχέση από μια διαφορετική οπτική.

Ακόμα, συνάγεται ότι τα αντικείμενα όλων των όντων είναι εξωτερικά προς τα ίδια και ανεξάρτητα. Έτσι η κάλυψη αναγκών πάντοτε απαιτεί επαφή με την εξωτερικότητα. Αυτό είναι και το κείμενο χαρακτηριστικό που ο άνθρωπος μοιράζεται με τα υπόλοιπα φυσικά όντα. Αυτό που διαφοροποιεί ένα φυσικό ον από κάποιο άλλο είναι το είδος της ανάγκης που πρέπει να ικανοποιηθεί και ο τρόπος ικανοποίησης. Συνεπώς, κάθε είδος έχει τον δικό του τρόπο να αλληλοεπιδρά με τη φύση και ο τρόπος αυτός επιβεβαιώνει, όπως θα δούμε στην συνέχεια, τον δικό του *βίο γένους*.¹⁹ Τέλος, σημασία για τη συζήτηση που θα ακολουθήσει έχει ότι, όταν ο Marx λέει ότι δεν υπάρχει όν που να μην έχει το αντικείμενο του έξω από το ίδιο, γίνεται ξεκάθαρο

¹⁴ Foster Bellamy, John, *Marx's Ecology: materialism and nature*, Monthly Review Press, New York 2000, σ. 77, 68.

¹⁵ Αυτ., σ. 71.

¹⁶ Αυτ., σ. 69.

¹⁷ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 299.

¹⁸ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., 78.

¹⁹ Benton, Ted, *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice...*, ό.π., σ. 46.

για τον Moore ότι οι καθοριστικοί παράγοντες για τη ζωή ενός ανθρώπου δεν μπορεί παρά να βρίσκονται έξω από τον ίδιο.²⁰

Σε κάθε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή το αντίθετο του φυσικού, αισθητηριακού όντος είναι ένα ον που δεν είναι αντικείμενο ενός άλλου, αλλά ούτε έχει και το ίδιο κάτι εξωτερικό του. Δεν μετέχει δηλαδή, της φύσης και έτσι, πρόκειται για ένα μη φυσικό, μη αντικειμενικό ον. Ένα μη αντικειμενικό ον είναι ένα μη ον.²¹ Το ον-μη ον αυτό, εφόσον ούτε είναι αντικείμενο, ούτε έχει αντικείμενο θα πρέπει να είναι μοναδικό ον που στέκει μόνο. Αυτό είναι μη αισθητηριακό, μονάχα νοητό, φανταστικό όν της αφαίρεσης.²² Επομένως, για τον Marx, δεν υπάρχει αισθητηριακό ον το οποίο να μην πάσχει. Έτσι το πάθος είναι ουσιώδεις δυνάμεις του ανθρώπου, ως αισθητηριακού όντος.²³ Οι περιορισμοί αυτοί που έχουν τα έμβια όντα, ως όντα πάσχοντα, είναι οι περιορισμοί που θέτει η φύση ως ολότητα στο κάθε μέρος της.²⁴

Μέσα από τη μελέτη των αποσπασμάτων αυτών, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Marx τονίζει τον υλικό και φυσικό χαρακτήρα του ανθρώπου και την απόλυτη εξάρτηση του από την εξωτερική στον ίδιο φύση,²⁵ η οποία στην συνέχεια της εργασίας θα γίνεται ακόμη πιο έντονη, καθώς πλέον θα αφορά και τη βιοτική του δραστηριότητα.

A2. ΟΝ ΓΕΝΟΥΣ

Στο απόσπασμα των Χειρογράφων το οποίο θα μας απασχολήσει σε αυτό το κεφάλαιο, ο Marx διχотоμεί τον άνθρωπο και πέρα από φυσικό ον, τον χαρακτηρίζει και *όν γένους*.²⁶ Του προσδίδει δηλαδή, δυνάμεις που τον διαφοροποιούν από τα

²⁰ Moore, Jason, *Capitalism in the Web of Life Ecology and the Accumulation of Capital*, Verso, London New York 2015, σ. 27.

²¹ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 299.

²² Αυτ., σ. 300.

²³ Αυτ.

²⁴ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., σ. 80.

²⁵ Fetscher, Iring, "Karl Marx on Human Nature." *Social Research*, vol. 40, no. 3, 1973, pp. 443–67. στο <http://www.jstor.org/stable/40970148>. επίσκεψη 5/7/2022, σ. 450.

²⁶ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα», στο Marx, Karl, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840*, μτφρ Θ.Γκιούρας, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2014, σ. 205-322., σ. 253

υπόλοιπα όντα.²⁷ Διευκρινιστικά, ο όρος δυνάμεις σημαίνει και δυνατότητες με την έννοια, ότι δεν έχουν υλοποιηθεί ακόμα.²⁸ Η αναφορά στην δύναμη δηλαδή, δεν συνεπάγεται με το ότι αυτή έχει πραγματοποιηθεί ή ότι θα πραγματοποιηθεί με βεβαιότητα. Κατά αυτόν τον τρόπο, λαμβάνοντας υπόψη όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, εμφανίζεται η διάκριση ανάμεσα σε ανάγκες- δυνατότητες φυσικές και του είδους. Οι φυσικές είναι αυτές που χαρακτηρίζουν όλα τα φυσικά όντα και οι δεύτερες που καθιστούν τον άνθρωπο ον γένους, που αποτελούν δηλαδή μόνο ανθρώπινο χαρακτηριστικό.²⁹ Αυτό δεν σημαίνει ότι παύουν βέβαια να είναι φυσικές. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από την ανάπτυξη της μαρξικής θέσης για το ανθρώπινο φυσικό ον, αναδεικνύονται τα ειδικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου που τον διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα όντα αλλά τοποθετώντας τον πάντα εντός της φύσης. Δηλαδή, η νατουραλιστική προσέγγιση έχει ως αφητηρία τις ιδιότητες ενός φυσικού όντος και συνεχίζει με τα ειδικά ανθρώπινα ειδολογικά χαρακτηριστικά.³⁰ Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, όπως οι δυνάμεις που έχει ο άνθρωπος ως φυσικό ον έτσι και αυτές που έχει ως ον γένους, εκφράζονται και επιβεβαιώνονται, όπως θα δούμε, μέσα από τη σχέση του με την υπόλοιπη φύση.³¹

Ας περάσουμε όμως στο κείμενο. Ο Marx παρουσιάζει τον άνθρωπο ως *ον γένους* διότι, αντικείμενο του *πρακτικά και θεωρητικά* είναι το γένος όλων των πραγμάτων και το δικό του. Έτσι, *φέρεται προς εαυτόν ως το παροντικό, ζωντανό γένος, επειδή φέρεται προς εαυτόν ως ένα ον καθολικό, και ως εκ τούτου ως ένα ελεύθερο ον.*³² Σε άλλο απόσπασμα ο Marx, θα πει ότι ο άνθρωπος, ως *ον γένους*, δηλαδή ως *ανθρώπινο φυσικό ον*, αποτελεί ένα *ον υπάρχουν για τον εαυτό του.*³³ Σε αυτό το σημείο για τον Ollman, ο Marx αναφέρεται στην αυτοσυνειδησία του ανθρώπου, στην δυνατότητα του δηλαδή, να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως άτομο που θέτει τους δικούς του στόχους. Με τον ίδιο τρόπο που αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ξεχωριστό ον, που δραστηριοποιείται προσανατολισμένο σε έναν σκοπό, αντιλαμβάνεται και τους άλλους ανθρώπους. Κατά αυτόν τον τρόπο, αυτή η συνείδηση φτάνει στην κατανόηση όλου του ανθρώπινου είδους ως τέτοιου. Πέρα όμως από τη συνείδηση

²⁷ Ollman, Bertell, *Alienation*, Cambridge University Press, New York 1976., σ. 82.

²⁸ Αυτ., σ. 75.

²⁹ Αυτ., σ. 74.

³⁰ Benton, Ted., *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice*, Verso, London 1993, σ. 46.

³¹ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., σ. 83.

³² Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 253.

³³ Αυτ., σ. 300.

του προσώπου του και συνεπώς, των προσώπων των άλλων, ο άνθρωπος έχει συνείδηση του γένους του, ότι ανήκει δηλαδή στο ανθρώπινο είδος.³⁴

Στην συνέχεια, ο Marx περνάει στην ανάλυση του βίου γένους. Ο όρος βίος γένους αναφέρεται στον τρόπο που κάθε μέλος ενός είδους, επιβεβαιώνει την ύπαρξη του ως τέτοια. Πραγματώνει δηλαδή, αυτό που είναι δυνάμει, με τη συμμετοχή του σε αυτόν.³⁵ Όσον αφορά τον ανθρώπινο βίο γένους, αυτός έγκειται αφενός, σωματικά στο ότι ο άνθρωπος, όπως και τα υπόλοιπα ζώα, επιβιώνει, συντηρεί δηλαδή το σώμα του, από την *ανόργανη φύση*.³⁶ Αφετέρου όμως, ο άνθρωπος, ως ο καθολικό, ζει από μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης φύσης. Όσο πιο καθολικός είναι δηλαδή, σε σχέση με τα ζώα, τόσο πιο καθολικό το εύρος της ανόργανης φύσης που τον προμηθεύει.³⁷

Η ανόργανη φύση λοιπόν, - για παράδειγμα τα δέντρα, το νερό, ή άλλα έμβια όντα - εντάσσονται στον ανθρώπινο βίο είτε θεωρητικά, είτε σωματικά. Στην πρώτη περίπτωση, αποτελούν μέρος της ανθρώπινης συνείδησης, εφόσον γίνονται αντικείμενα της τέχνης ή της επιστήμης. Ωστόσο και η θεωρητική αυτή διάσταση έχει πρακτική σημασία, καθώς και τα πνευματικά υλικά της επιστήμης και της τέχνης απαιτούν επεξεργασία προκειμένου γίνουν αντικείμενα ανθρώπινης απόλαυσης. Υπό αυτό το πρίσμα, αποτελούν και πρακτικά μέρη της ειδολογικής μας δραστηριότητας. Στην δεύτερη περίπτωση, ο άνθρωπος σωματικά ζει μόνο από φυσικά αντικείμενα. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να καλύψει τις σωματικές του ανάγκες, όπως η στέγαση ή η διατροφή, τα υλικά που επιστρατεύει είναι φυσικά αντικείμενα. Ανεξαρτήτως δηλαδή, της κατά περίπτωση μορφής που πιθανόν να λαμβάνουν, πάντα αποτελούν φύση.³⁸ Μέσω της βιοτικής του δραστηριότητας, με άλλα λόγια, ο άνθρωπος αλληλεπιδρά με τη φύση, τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά.³⁹ Από αυτό μπορούμε να συνάγουμε, ότι ο άνθρωπος συσχετίζεται διαρκώς μόνο με φυσικά αντικείμενα, ακόμα και αν αυτά είναι ο άλλος άνθρωπος. Τόσο το σώμα του, όσο και η σκέψη του, αφορούν μόνο φυσικά αντικείμενα.⁴⁰

³⁴ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., σ. 82.

³⁵ Benton, Ted., *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice...*, ό.π. σ. 46.

³⁶ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 253.

³⁷ Αυτ., σ. 253-254.

³⁸ Αυτ., σ. 254.

³⁹ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., σ. 97.

⁴⁰ Αυτ., σ. 83.

Κατά συνέπεια, η καθολικότητα του ανθρώπου έγκειται στο γεγονός ότι καθιστά τη φύση *ανόργανο σώμα* του. Με την έννοια ότι, αφενός είναι μέσο διαβίωσής του και αφετέρου, είναι το υλικό πάνω στο οποίο ασκεί τη βιοτική του δραστηριότητα, τον δικό του βίο γένους. Η φύση ως ανόργανο σώμα του ανθρώπου σημαίνει από τη μια, ότι η φύση δεν αποτελεί η ίδια ανθρώπινο σώμα αλλά από την άλλη, το γεγονός ότι ο άνθρωπος ζει από τη φύση ισούται με το ότι η φύση είναι το σώμα του με το οποίο πρέπει να συνεχίσει να συναρτάται για να επιβιώσει.⁴¹

Αυτό είναι και το απόσπασμα με την πιο βαρύνουσα σημασία για τη θεματολογία της παρούσας εργασίας. Η βασική του ανάλυση που θα περιλαμβάνει και τη συζήτηση που έχει προκαλέσει, θα ακολουθήσει στην συνέχεια. Ωστόσο, σε αυτό το στάδιο θα μπορούσαμε να δούμε δύο στοιχειώδεις προεκτάσεις που προκύπτουν σε έναν βαθμό άμεσα, από το κατά τα άλλα αμφιλεγόμενο απόσπασμα. Αφενός, μέσα από την εν λόγω φράση, εκφράζεται μια αναγκαιότητα, με την έννοια ότι χωρίς τη φύση ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιβιώσει. Πρόκειται δηλαδή, για σχέση εξάρτησης που ενώνει την ανόργανη φύση με την ανθρώπινη. Συνεπώς, δεν είναι παρόν το στοιχείο της επιθυμίας στην σχέση ανάμεσα στην φύση και τον άνθρωπο.⁴² Αυτό σημαίνει, ότι οι ανθρώπινες βιοτικές ανάγκες και η συνακόλουθη ανθρώπινη παραγωγικότητα που επεξεργάζεται και μετατρέπει τη φύση σε μέσο ικανοποίησης, είναι οι δύο παράγοντες που καθορίζουν τη σχέση ανάμεσα στο οργανικό ανθρώπινο σώμα και την ανόργανη φύση.⁴³ Επιπροσθέτως, προκύπτει ότι η φράση ότι ο άνθρωπος ζει από τη φύση, πέρα από την εμφανή βιολογική διάσταση έχει και κοινωνική με την έννοια ότι, ο βίος του ανθρώπου, ως όντος γένους, πραγματώνεται μέσα από τη δική του συνδιαλλαγή με τη φύση. Αυτή η συνδιαλλαγή, δεν περιλαμβάνει μόνο την κάλυψη βιολογικών αναγκών αλλά και άλλων με κοινωνική διάσταση.⁴⁴ Παραδείγματα τέτοιων μορφών συνδιαλλαγής με κοινωνική χροιά είναι, όπως είδαμε νωρίτερα, όταν ο Marx αναφέρεται στον θεωρητικό τρόπο που η φύση μετέχει στον ανθρώπινο βίο γένους. Ή όταν υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος επεξεργάζεται την ανόργανη φύση

⁴¹ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 254.

⁴² Grundmann, *Marxism and Ecology A Study of the relationship between nature, society and technology*, European University Institute Department of Political and Social Sciences, Florence 1989, σ. 336.

⁴³ Foster Bellamy, John, *Marx's Ecology: materialism and nature*, Monthly Review Press, New York 2000, σ. 411.

⁴⁴ Schmidt, Alfred, *The concept of Nature in Marx*, translate B. Fowkes, Verso, London New York 2014, σ. 78.

επίσης σύμφωνα με τους νόμους της ομορφιάς⁴⁵ οι οποίοι διατηρούν μεγάλη απόσταση από την απλή επιβίωση.

Στα παραπάνω, ο Marx λιτά θα προσθέσει ότι *ο σωματικός και πνευματικός βίος του ανθρώπου συναρτάται με τη φύση δεν έχει κανένα άλλο νόημα από το ότι η φύση συναρτάται με τον εαυτό της, διότι ο άνθρωπος είναι ένα τμήμα της φύσης.*⁴⁶ Προεκτείνοντας ελάχιστα αυτή τη φράση και λαμβάνοντας υπόψη όσα είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, συμφωνώντας με τον Moore, ότι *οι άνθρωποι σχετίζονται με τη φύση ως όλον από μέσα, όχι από έξω.*⁴⁷

Το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι φυσικό όν και επομένως μέρος της φύσης, επηρεάζει και τη συνείδησή του η οποία δεν μπορεί να είναι άλλη από τη συνείδηση ενός φυσικού, αισθητηριακού όντος.⁴⁸ Και ακριβώς αυτή η εμπράγματη συνείδηση ως ειδολογικό ανθρώπινο χαρακτηριστικό επιβεβαιώνεται και πραγματώνεται μέσα από τη βιοτική του δραστηριότητα. Στην δυνατότητά του πιο συγκεκριμένα, να επεξεργάζεται την ανόργανη φύση και να παράγει τον αντικειμενικό κόσμο. Κατά συνέπεια, *εμφανίζεται η φύση ως δικό του έργο και ως δική του πραγματικότητα.* Εφόσον αναφερόμαστε στην συνείδηση ενός υλικού και φυσικού όντος αυτό δεν συμβαίνει θεωρητικά, αλλά πρακτικά. Όχι μόνο δηλαδή εντός της συνείδησης του. Κατά αυτόν τον τρόπο, καταλήγει να *εποπτεύει τον εαυτό του σ' έναν κόσμο που ο ίδιος έχει δημιουργήσει.*⁴⁹

Πέρα όμως από την ισχύ που φαίνεται να έχει ο άνθρωπος βάσει της παρούσας συλλογιστικής, εντός του μαρξικού σύμπαντος, ίσως ισχύει ταυτόχρονα και η πρόταση ότι η δυνατότητα του ανθρώπου να μεταμορφώνει τη φύση, δεδομένου ότι ο άνθρωπος αποτελεί τμήμα της φύσης, μπορεί να μεταφραστεί ως τη φύση, που *μεταμορφώνει τον εαυτό της με τη βοήθεια του ανθρώπου.*⁵⁰ Σε αυτό το απόσπασμα ο Marx φαίνεται να έχει τη διάθεση να τονίσει τις ανθρώπινες «υπερδυνάμεις» ως απάντηση στο ζήτημα της αλλοτρίωσης που υποβιβάζει τον άνθρωπο. Ωστόσο, η

⁴⁵ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 255.

⁴⁶ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 254.

⁴⁷ Moore, Jason, *Capitalism in the Web of Life Ecology and the Accumulation of Capital*, Verso, London New York 2015, σ. 33.

⁴⁸ Μεσάρος, Ισβάν, *Η θεωρία του Marx για την Αλλοτρίωση*, μτφρ Ε. Κωνσταντέλου, Κέδρος, Αθήνα 1981, σ. 183.

⁴⁹ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 255.

⁵⁰ Fetscher, Iring, "Karl Marx on Human Nature." *Social Research*, vol. 40, no. 3, 1973, pp. 443–67. στο <http://www.jstor.org/stable/40970148>. επίσκεψη 5/7/2022, σ. 466.

βάση η οποία τίθεται ως θεμέλιο της σκέψης του και η οποία σχετίζεται με την οπτική που μπορεί να δει κανείς μια σχέση δεν σταματά να καθιστά αληθή την παραπάνω πρόταση. Αν απεγκλωβιστούμε δηλαδή από την οπτική που διατηρούμε, λόγω του ότι ανήκουμε στο ανθρώπινο γένος, το υποκείμενο δεν είναι απαραίτητα ο άνθρωπος. Η πιο επισταμένη ανάλυση του ζητήματος της θέσης από την οποία βλέπει κάποιος μια σχέση, θα γίνει κατά τη μελέτη του έργου της Butler καθώς και στα συμπεράσματα της παρούσας εργασίας. Σε αυτό το σημείο, θα επιστρέψουμε στο κείμενο και τα ανθρώπινα ειδολογικά χαρακτηριστικά.

Η συνειδητή βιοτική δραστηριότητα επομένως, καθιστά τον άνθρωπο όν γένους και τη δραστηριότητα του ελεύθερη. Αυτό δεν σημαίνει ότι μόνο ο άνθρωπος παράγει. Η παραγωγή δεν είναι αποκλειστικά ανθρώπινο ειδολογικό χαρακτηριστικό. Αλλά όπως υποστηρίζει ο Marx τα άλλα ζώα παράγουν *μονόπλευρα*. Μόνο δηλαδή, ως απάντηση στην άμεση βιοτική ανάγκη. Αντίθετα ο άνθρωπος, όπως είδαμε, παράγει καθολικά. Μάλιστα, είναι ελεύθερος και ικανός να εκφράσει τις ουσιώδεις δυνάμεις του μόνο όταν απεγκλωβιστεί από την αναγκαιότητα.⁵¹ Με άλλα λόγια, καθώς η σχέση του ανθρώπου με τη φύση είναι απελευθερωμένη από την αποκλειστική ικανοποίηση άμεσων αναγκών, ο άνθρωπος καθίσταται ελεύθερος απέναντι στο προϊόν του. Εφόσον δηλαδή, τα προϊόντα της εργασίας του δεν προορίζονται αποκλειστικά για την κάλυψη αναγκών όπως η πείνα. Αυτό συμβαίνει, παρόλο που η φύση διατηρεί την ανεξάρτητη αντικειμενικότητα της ακόμα και όντας επεξεργασμένη από τον άνθρωπο.⁵²

Κλείνοντας, όσον αφορά την αλλοτρίωση - που αποτελεί και το κεντρικό ζήτημα των Χειρογράφων - παρόλο που η ανάλυση μας δεν περιστρέφεται γύρω από την εν λόγω έννοια, έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι παράλληλα με την αποξένωση του ανθρώπου από τη βιοτική του δραστηριότητα, την εργασία, αλλοτρίωση αποτελεί και η αποξένωση από τον ρόλο του να επεξεργάζεται και να τροποποιεί τη φύση. Και ακριβώς αυτή η αποξένωση για τον Marx αποκόβει τον άνθρωπο από τη φύση και από την ίδια την *πραγματική αντικειμενικότητα του γένους του*.⁵³ Η κοινωνική διάσταση αυτής της αλλοτρίωσης επισημαίνεται από τον Foster ως προς τις προεκτάσεις της, καθώς επηρεάζει τόσο τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων όσο και τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση ως περιβάλλον του. Πρόκειται δηλαδή για

⁵¹ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 255.

⁵² Schmidt, Alfred, *The concept of Nature in Marx...*, ό.π., σ. 78.

⁵³ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 255.

μία έννοια η οποία, σε αντίθεση με εγελιανή οπτική, δεν περιγράφει μόνο την αποξένωση από τον εαυτό του ατόμου αλλά και από το σύνολο της αισθητηριακής του ύπαρξης.⁵⁴

B' ΜΕΡΟΣ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΡΘΡΟΥ BUTLER

Η Butler στο άρθρο που θα αναλύσουμε, επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα, αν και σε ποιον βαθμό, είναι ανθρωποκεντρική η προσέγγιση του Marx στα *Παρισινά Χειρόγραφα*. Για να το επιτύχει αυτό, διερευνά κυρίως τη σημασία της φράσης: *Η φύση είναι το ανόργανο σώμα του ανθρώπου*.⁵⁵ Η φράση αυτή, για τη Butler, έχει αινιγματικό χαρακτήρα διότι, από τη μια πλευρά υπονοείται μια ενότητα με το ανθρώπινο σώμα. Από την άλλη όμως, η διαφορά ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο σώμα δεν είναι ξεκάθαρη.⁵⁶ Ακόμα, η φύση, όπως παρουσιάζεται στο προς μελέτη μαρξικό έργο, έχει πολλές διαστάσεις. Μια από αυτές είναι, ότι αποτελεί τη βάση ή τον δεσμό που συνδέει τους ανθρώπους μεταξύ τους ως γένος. Το ζήτημα που αφορά τη Butler είναι, αν το ανθρώπινο είδος αποτελεί απλώς ένα είδος ανάμεσα σε πολλά άλλα, ο τρόπος που συνδέεται με τα υπόλοιπα. Τι είδους είναι δηλαδή, η σχέση που έχει ο άνθρωπος με τα υπόλοιπα έμβια όντα.⁵⁷

Αλλά ίσως θα μας βοηθήσει περισσότερο να κατανοήσουμε τη σκέψη της, παρακολουθώντας την πορεία μέσα από την οποία ξεδιπλώνεται. Με αυτή την έννοια, η Butler ξεκινάει το άρθρο της αναφερόμενη στην θέση του Latour για την κριτική. Για τον ίδιο, η κριτική αποτελεί μια αρνητική διαδικασία κατά την οποία, οι κυρίαρχες αφηγήσεις που έχουμε για τον κόσμο αποσυντίθενται χωρίς όμως η ίδια να διατηρεί μετασχηματιστική δυναμική. Για τη Butler από την άλλη πλευρά, η αρνητικότητα ορίζεται ως η *αποβολή του δεδομένου χαρακτήρα της πραγματικότητας* με την έννοια, ότι τα αντικείμενα της κριτικής γίνονται αντικείμενα γνώσης με στόχο τον μετασχηματισμό τους.⁵⁸

⁵⁴ Foster Bellamy, John, *Marx's Ecology: materialism and nature*, Monthly Review Press, New York 2000, σ. 73.

⁵⁵ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 254.

⁵⁶ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism», *Radical Philosophy* 206, Winter 2019, pp. 3–17 στο <https://www.radicalphilosophy.com/article/the-inorganic-body-in-the-early-marx>, επίσκεψη 10/10/2020, σ. 5.

⁵⁷ Αυτ.

⁵⁸ Αυτ., σ. 3.

Ωστόσο, δεν θα επεκταθούμε περισσότερο σε αυτό καθώς, η παρούσα εργασία διαβάξει το κείμενο της Butler ως ένα άρθρο που επικοινωνεί περισσότερο με τον μαρξιστικό κύκλο συζητήσεων γύρω από το ζήτημα του οικολόγου ή μη Marx. Βέβαια αυτό δεν συμβαίνει με απόλυτους όρους, καθώς η οπτική της έχει αρκετά διαφορετικές εκφάνσεις. Αλλά όσον αφορά το ζήτημα της θεματολογίας τουλάχιστον και συγκεκριμένα τη μελέτη των εννοιών οργανικό και ανόργανο, η σύνδεση με τις εν λόγω ακαδημαϊκές συζητήσεις είναι σε μεγάλο βαθμό ορατή.

Υπό αυτό το πρίσμα, ο σύντομος σχολιασμός του άρθρου του Latour, για τη Butler έχει πιο πολύ τη σημασία της ανάδειξης του κοινωνικού ρόλου της θεωρίας σήμερα. Πέρα δηλαδή από την κριτική που του ασκεί, για τον τρόπο που αντιλαμβάνεται την κριτική, η Butler αφορμάται από τον Latour για να υποστηρίξει ότι η ακαδημαϊκή κοινότητα οφείλει - συμφωνώντας μαζί του - να συνδέεται με τις εκάστοτε προβληματικές οι οποίες αναδύονται εκτός του πανεπιστημίου. Η διττή θέση δηλαδή, ενός στοχαστή εντός και εκτός του χώρου του πανεπιστημίου είναι για εκείνη ιδιαίτερα κρίσιμη καθώς έτσι, η κριτική παραμένει συνδεδεμένη με τα γεγονότα μη αρνούμενη τη σημασία τους.⁵⁹ Ένα κεντρικό από αυτά τα ζητήματα είναι η κλιματική αλλαγή και έχοντας στο μυαλό της ακριβώς αυτό, προχωράει στην μελέτη του μαρξικού κειμένου. Αυτό έχει τη σημασία ότι αφενός, αναδεικνύει τον ρόλο της κριτικής θεωρίας, απαντώντας στον Latour για το τι μπορεί να σημαίνει μη ανθρωποκεντρική κριτική και παράλληλα όμως, βρίσκεται σε επικοινωνία με τα μείζονα σύγχρονα ζητήματα. Όπως γράφει η ίδια:

η κριτική σκέψη είναι βυθισμένη στα ζητήματα ενδιαφέροντος, ικανή να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις που έχουν από εμάς αυτά τα ζητήματα, αλλά επίσης αμφισβητεί την ιδέα ότι είμαστε υποκείμενα που μόνο δημιουργούμε τους κόσμους μας και δεν είμαστε διαμορφωμένα και επηρεασμένα από έναν κόσμο που δεν φτιάξαμε ποτέ.⁶⁰

Όπως είπαμε, η θεματική της Butler τη φέρνει σε επικοινωνία με τις ακαδημαϊκές συζητήσεις κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80 που περιστρέφονταν γύρω από το

⁵⁹ Αυτ.

⁶⁰ Αυτ.

αν ο Marx μπορεί να συμβαδίσει με οικολογικές ιδέες. Συνεπώς, επιθυμώντας να πλαισιώσει τη δική της ανάγνωση των Χειρογράφων, αναφέρεται σε αυτόν τον ακαδημαϊκό διάλογο.⁶¹

Εντός αυτού του πλαισίου λοιπόν, παρατίθεται από την ίδια περιληπτικά η θέση που παίρνει ο Clark. Η πιο επισταμένη ανάλυση των ιδεών του Clark θα ακολουθήσει στην συνέχεια. Σε αυτό το σημείο, θα αναφερθούμε αποκλειστικά στην θέση του ότι πράγματι αναφέρεται η φύση ως ανόργανο σώμα αλλά παράλληλα, αναφέρονται και οι σιδηρόδρομοι και οι μηχανές ως *όργανα του ανθρώπινου εγκεφάλου*.⁶² Πιο συγκεκριμένα, αυτά τα ανθρώπινα δημιουργήματα προέκυψαν ως ιδέες από τον ανθρώπινο νου και κατά αυτόν τον τρόπο, από την οργανική διάσταση του εγκεφάλου. Ωστόσο, οι μηχανές και οι σιδηρόδρομοι κατά τον Marx, δεν αποτελούν απλώς προϊόντα του ανθρώπινου εγκεφάλου αλλά όργανα.⁶³

Με αυτόν τον τρόπο, ανατρέπεται η ιδέα ότι τα όργανα πρέπει να βρίσκονται απαραίτητα εντός του σώματος καθώς μπορεί να τοποθετούνται στην *έκφραση ή το ίδιο το έργο*. Αν το κατανοώ ορθά, μέσα δηλαδή από τις εξωτερικεύσεις, τις εκφράσεις και τα προϊόντα του εγκεφάλου. Αυτό δεν τα καθιστά απλώς μέσα παραγωγής αλλά τα συνδέει και οντολογικά με το έμβιο σώμα. Ιδέα που θα δούμε αναλυτικότερα στην συνέχεια, καθώς φαίνεται να τη μοιράζεται και με άλλους στοχαστές.⁶⁴

Υπό αυτό το πρίσμα, από τη μια, η φύση να είναι ανόργανο σώμα του ανθρώπου και από την άλλη, οι μηχανές να αποτελούν όργανα του ανθρώπινου σώματος. Έτσι, λοιπόν η Butler αναρωτιέται *πώς κατανοούμε εξισώσεις ή οντολογικά ισοδύναμα σαν αυτά*.⁶⁵ Μια πιθανή οπτική για τη σημασία που μπορεί να έχουν οι λέξεις οργανικό και ανόργανο είναι όπως υποδηλώνει η σημασία του όρου κατά τον 17ο αιώνα είναι το οργανικό να ισοδυναμεί με την ύπαρξη οργάνων του σώματος και το ανόργανο με την απουσία τους.⁶⁶

⁶¹ Αυτ., σ. 5.

⁶² Αυτ., σ. 6.

⁶³ Αυτ.

⁶⁴ Αυτ.

⁶⁵ Αυτ.

⁶⁶ Αυτ.

Ωστόσο για τους Foster και Burkett, η σημασία των δύο όρων ξεπερνά την ύπαρξη ή μη οργάνων και εντοπίζεται στις εγγεγραμμένα θεμέλια της μαρξικής σκέψης. Η ανάγνωση αυτών των δύο μελετητών θεωρείται γόνιμη για τη Butler, διότι τη φέρνει πιο κοντά σε αυτό που η ίδια στοχεύει να καταδείξει ότι δηλαδή, *η διάκριση ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο είναι σχετική και τροποποιείται από το πώς αντιλαμβανόμαστε τη σχέση ανάμεσα στην - και τα μέσα επιβίωσης*. Η μαρξική σύλληψη της εργασίας επομένως, φαίνεται ότι δεν είναι αποκλειστικά ανθρώπινη και δεν είναι καθαρά κυριαρχική.⁶⁷ Πιο συγκεκριμένα, η εργασία παρουσιάζεται ως μια δραστηριότητα, που προσφέρει στον άνθρωπο τα μέσα για την επιβίωση, ενώ παράλληλα, αποτελεί το μέσο έκφρασης των ανθρώπινων ουσιωδών δυνάμεων. Ακόμα, μέσω αυτής, συνδέονται οι άνθρωποι μεταξύ τους ως εργαζόμενα όντα.⁶⁸ Έτσι, για τη Butler, η εργασία έχει δύο διαστάσεις. Πρώτον, τη *σωματική* η οποία συσχετίζεται με την επιβίωση, καθώς είναι ο τρόπος που ο άνθρωπος εξασφαλίζει τη συντήρηση του σώματος του και δεύτερον, τη *φυσική*. Αυτή η διάσταση, αναφέρεται στην έκφραση των ανθρώπινων δυνάμεων και τη σύνδεση του με το γένος. Εντός του καπιταλισμού, η εργασία χάνει τη δεύτερη πτυχή της και έτσι επέρχεται η αποξένωση.⁶⁹

Αλλά πριν προχωρήσουμε στην δική της ανάλυση, θα αναφερθούμε σύντομα στην πιθανόν ανορθόδοξη επιλογή της να μελετήσει τα Παρισινά Χειρόγραφα καθώς όπως υποστηρίζει η ίδια, τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει μια τάση να αγνοήσουμε τα Χειρόγραφα κυρίως λόγω του αφαιρετικού τρόπου που προσεγγίζεται το ζήτημα της εργασίας σε αυτό το πρώιμο έργο.⁷⁰ Σε αυτή την αποστασιοποίηση από τα Χειρόγραφα, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε το αποτύπωμα του Althusser το οποίο ήταν τόσο μεγάλο ώστε πράγματι, αποθάρρυνε τους περισσότερους μελετητές να ασχοληθούν με τα Χειρόγραφα.⁷¹

Πιο συγκεκριμένα, ο Althusser έχει ασκήσει δριμυία κριτική στο εν λόγω έργο, καθώς υποστηρίζει ότι ο Marx ακόμα, υπό την επιρροή του Feuerbach, είναι ανθρωπιστής. Θεωρεί δηλαδή, ότι στα Χειρόγραφα εντοπίζεται η ιδέα ότι η πραγματικότητα, όπως είναι διαμορφωμένη μέσα από την πολιτική οικονομία, έρχεται σε σύγκρουση με την

⁶⁷ Αυτ.

⁶⁸ Αυτ., σ. 6.

⁶⁹ Αυτ., σ. 8.

⁷⁰ Αυτ., σ. 6

⁷¹ Αυτ., σ. 8.

ανθρώπινη φύση. Έτσι, η αλλοτρίωση είναι το αποτέλεσμα μιας αντίφασης ανάμεσα στην ανθρώπινη ουσία και την κοινωνική πραγματικότητα. Ακριβώς αυτή η αντίφαση είναι που πρέπει να λυθεί.⁷² Με αυτή την έννοια, ο Althusser ορθώς υποστηρίζει ότι με αυτόν τον τρόπο η ανθρώπινη ουσία εξελίσσεται σε θεμέλιο της κοινωνικής οργάνωσης και έτσι οφείλουμε να αποδεχτούμε έναν ανθρωπισμό ο οποίος δεν στηρίζεται κάπου στον υλικό κόσμο. Για τον Althusser, ο άνθρωπος αυτού του θεωρητικού πλαισίου, στην πραγματικότητα αποτελεί και ο ίδιος κατασκεύασμα μιας οικονομικής και κοινωνικής δομής.⁷³

Αργότερα, η μετατόπιση του Marx από τον ανθρωποκεντρικό ουμανισμό των Χειρογράφων ήρθε όταν ξεκίνησε να εστιάζει στην μελέτη των ανθρώπινων πρακτικών όπως είναι η οικονομική ή πολιτική πρακτική. Η εκάστοτε πρακτική λοιπόν, δεν στηρίζεται πλέον στην ανθρώπινη φύση αλλά στην κοινωνική δομή. Και έτσι, για τον Althusser δεν μπορεί να κατανοηθεί τίποτα εκτός αυτού του πλαισίου. Κατά αυτόν τον τρόπο, κατέστη δυνατή και η μετάβαση από την ιδεολογία στην επιστήμη. Ο ανθρωπισμός του νεαρού Marx συνεπώς, όσο ίπταται αποσυνδεδεμένος από την κοινωνική δομή, παραμένει στην σφαίρα της ιδεολογίας. Όσον αφορά τις ιδεολογίες από την άλλη, αυτές απλώς εκφράζουν τη *φαντασιακή* σχέση που διατηρούν τα άτομα με τις εκάστοτε συνθήκες που τα περικλείουν. Αυτά ακριβώς, είναι τα χαρακτηριστικά που έχει και ο ανθρωπισμός που εντοπίζεται στα Χειρόγραφα.⁷⁴

Η Butler λοιπόν, παρότι συμφωνεί με τη θέση του Althusser ότι είναι περιττό να αναφερθούμε στην αντίφαση ανάμεσα στην πραγματικότητα και την ανθρώπινη φύση προκειμένου να θεμελιώσουμε μια κριτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, παράλληλα διερωτάται αν πράγματι είναι δίκαιο να χαρακτηρίσουμε τον νεαρό Marx ως ξεκάθαρα ανθρωπιστή.

Πέρα όμως από την ανάγνωση του Althusser στην απομάκρυνση του ακαδημαϊκού κόσμου από τη μελέτη των Χειρογράφων συνέβαλε και η θέση ότι ο Marx δεν μπόρεσε να προβλέψει την καταστροφή του περιβάλλοντος η οποία έρχεται ως αποτέλεσμα της συνεχούς ιδιοποίησης της φύσης από τη διαδικασία παραγωγής. Η Butler θα πει ότι πράγματι στα Χειρόγραφα απαντάται η οικειοποίηση της φύσης από

⁷² Αυτ., σ. 6.

⁷³ Αυτ., σ. 7.

⁷⁴ Αυτ., σ. 8.

τα ανθρώπινα όντα. Ωστόσο, θεωρεί ότι πρόκειται για αντικείμενο συζήτησης και αμφιβολίας το αν αυτή η ιδιοποίηση έχει κυριαρχικά χαρακτηριστικά. Έτσι, μας εισάγει στην μελέτη της μαρξικής εργασίας όπως αυτή αναπτύσσεται στα Χειρόγραφα.

Πριν περάσουμε όμως στον νοηματικό πυρήνα της σκέψης της να ανακεφαλαιώσουμε όσα είδαμε μέχρι τώρα. Μέχρι στιγμής, είδαμε να αναφέρεται στο εργαλείο της κριτικής. Ακόμα, είδαμε ότι το οικολογικό ζήτημα που την απασχολεί σε αυτό το άρθρο προκύπτει από την άμεση επικαιρότητα που εμφανίζεται εκτός της πανεπιστημιακής κοινότητας και προέκυψε από αυτό που περιγράφει ως *καταστάσεις κρίσεων*.⁷⁵ Επιπλέον παρακολούθησαμε να δημιουργεί ένα ακαδημαϊκό φόντο που πλαισιώνει τη δική της τοποθέτηση. Ενώ τέλος, αφού απολογήθηκε στις θεωρητικές της ρίζες δικαιολόγησε την επιλογή της να ασχοληθεί με τα Παρισινά Χειρόγραφα θέτοντας υπό αμφισβήτηση τους όρους που αυτά παραγκωνίστηκαν.

Ας επανέλθουμε όμως στο ζήτημα της εργασίας, όπως είδαμε αυτή στα Χειρόγραφα έχει δύο διαστάσεις τη *σωματική* και τη *φυσική*. Ενώ όμως είναι διαφορετική η μια από την άλλη, οι δύο όροι φαίνεται να υποχωρούν ο ένας μέσα στον άλλον καθώς η επιβίωση του εργάτη είναι απόλυτος όρος για την έκφραση των ουσιαδών δυνάμεων του που συντελείται εντός της φυσικής διάστασης της εργασίας. Η απώλεια της φυσικής αυτής όψης της εργασίας δημιουργεί τον ένα τύπο της αλλοτρίωσης, όπου ο εργάτης που την υφίσταται υποχρεωτικά εστιάζει στο ζήτημα της επιβίωσης του και χάνει τη δυνατότητα του να νοεί τον εαυτό του ως συνειδητό ον. Έτσι, καθίσταται απλώς ένα εργαλείο της παραγωγικής διαδικασίας που τίθεται προς εκμετάλλευση. Εντός αυτού του πλαισίου, η φύση παρουσιάζεται ως εξωτερική του εργάτη εφόσον αποτελεί την πρώτη ύλη της εργασίας του και της επιβίωσης του.⁷⁶

Πέρα όμως από την απώλεια της φυσικής διάστασης της εργασίας, εντός της καπιταλιστικής οικονομίας, ο εργάτης όσο περισσότερο παράγει τόσο πιο ευάλωτη καθίσταται και η σωματική του ύπαρξη. Αυτό αποτελεί μια αντίφαση, η οποία καθίσταται δυνατή λόγω της επισφάλειας που βιώνει ο εργάτης, ως προς τη διατήρηση της σωματικής του ακεραιότητας, όταν πουλάει την εργατική του δύναμη.

⁷⁵ Αυτ., σ. 4.

⁷⁶ Αυτ., σ. 8.

⁷⁷ Αυτό συμβαίνει διότι, όσο πιο μεγάλη είναι η προσφορά εργασίας, τόσο λιγότερη σημασία έχει η ίδια η ζωή του καθώς ακόμα και αν πεθάνει, θα υπάρχει κάποιος άλλος που θα διαδραματίσει τον δικό του ρόλο στην μηχανή παραγωγής. Η εργασία λοιπόν, όχι μόνο δεν του παρέχει τα μέσα επιβίωσης του, αλλά έτσι όπως αυτή εμφανίζεται στα πλαίσια της καπιταλιστικής οικονομίας, του τα στερεί. Κατά αυτόν τον τρόπο, η απόσταση από την υλοποίηση των ουσιωδών δυνάμεων είναι μεγάλη.⁷⁸ Η Butler λοιπόν, φαίνεται να βλέπει σε αυτό το σημείο την αδυναμία να διαχωριστεί η ουσία του εργάτη ως φυσικού και ως ανθρώπινου όντος καθώς, δεν γίνεται να ολοκληρωθεί η διχοτόμηση ανάμεσα στην υλοποίηση των ανθρώπινων δυνάμεων και στη σωματική επιβίωση.⁷⁹

Μέσα από αυτή της τη θέση, γεννιούνται ορισμένα ερωτήματα όσον αφορά τη σχέση που έχει το φυσικό και το ανθρώπινο στοιχείο εντός του ανθρώπου. Αυτό είναι κάτι που θα δούμε στην ανάλυση του όντος γένους και το οποίο με τη σειρά του θα μας οδηγήσει στην μαρξική σύλληψη της φύσης. Αν η φύση δηλαδή, προσλαμβάνεται καθαρά από την ανθρώπινη οπτική ή αν ο άνθρωπος εντός της, τοποθετείται σαν απλώς ένα μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου.⁸⁰

Επιπλέον, διαβάζοντας το απόσπασμα, όπου ο Marx αναφέρεται στην σχέση που έχει εργάτης με τη φύση, από τη μια, γίνεται κατανοητό ότι η φύση αποτελεί μια υλική εξωτερικότητα, η οποία τίθεται ως προϋπόθεση της ανθρώπινης εργασίας. Έτσι, η φύση εμφανίζεται υπό το πρίσμα της ανθρώπινης εργασίας που παράγει, επεξεργαζόμενη την πρώτη ύλη, αντικείμενα. Με αυτή την έννοια, είναι η εργασία που μορφοποιεί και έτσι δίνει αξία στην φύση. Βάσει αυτής της ανάγνωσης, πράγματι η μαρξική σύλληψη είναι σε μεγάλο βαθμό ανθρωποκεντρική.⁸¹

Από την άλλη μεριά ωστόσο, όταν ο Marx υποστηρίζει ότι η φύση δεν αποτελεί απλώς την πρώτη ύλη της εργασίας αλλά και το μέσο επιβίωσης του ίδιου του εργάτη προστίθενται κάποια νέα στοιχεία. Το ότι η φύση αποτελεί το μέσο επιβίωσης του εργάτη σημαίνει αφενός, ότι η φύση παρέχει στον εργάτη την ύλη την οποία

⁷⁷ Αυτ., σ. 9.

⁷⁸ Αυτ., σ. 10.

⁷⁹ Αυτ., σ. 8.

⁸⁰ Αυτ., σ. 9.

⁸¹ Αυτ.

επεξεργάζεται και αφετέρου η φύση είναι το μέσο της φυσικής συντήρησης του σώματος του.⁸²

Υπ' αυτό το πρίσμα, στα πλαίσια της οικονομικής διάρθρωσης της κοινωνίας ο εργάτης πρέπει να φροντίσει τη σωματική του επιβίωση. Εργάζεται λοιπόν ώστε να λάβει κάποιο οικονομικό αντάλλαγμα που θα του εξασφαλίσει την επιβίωση του. Ωστόσο, όπως είδαμε, όσο πιο πολύ εργάζεται – πάνω στην φύση – τόσο πιο πολύ γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης εφόσον, όσο πιο πολύ εργάζεται τόσο μεγαλύτερη αξία του αποσπάται. Με αυτόν τον τρόπο, βρίσκεται ο ίδιος σε μια κατάσταση όπου κινδυνεύει η σωματική του ακεραιότητα. Αυτό είναι ένα παράδοξο που, όπως επισημάνθηκε, συνδέεται με την απώλεια της φυσικής διάστασης της εργασίας αλλά παράλληλα διαφέρει. Όπως λέει η Butler *η φυσική συντήρηση δεν επαρκεί για να πραγματώσει αυτές τις εκφραστικές δυνάμεις, αλλά η υλοποίηση αυτών των εκφραστικών δυνάμεων δεν μπορεί να συμβεί χωρίς τη φυσική συντήρηση*.⁸³ Συνεπώς, παρατηρούμε ότι επανέρχεται το ζήτημα της αδυναμίας να διαχωριστεί το κομμάτι της εργασίας που προσφέρει τα μέσα για τη σωματική επιβίωση από εκείνο που συνδέεται με τις ανθρώπινες ουσιαστικές δυνάμεις.

Τέλος, η Butler θα προσθέσει ότι το ζήτημα της επιβίωσης δεν είναι μόνο η προϋπόθεση για την εμπράγματη έκφραση των ανθρωπίνων δυνάμεων αλλά και το ίδιο το αντικείμενο της εργασίας. Επίσης όμως, θα προσθέσει ότι η επιβίωση από την άποψη των απαραίτητων αναγκών δεν είναι σταθερά ορισμένη. Πιο συγκεκριμένα, ορμώμενη από τον ίδιο τον Marx θα πει ότι, αυτό που αποτελεί στοιχειώδη ανάγκη του ανθρώπου καθορίζεται από το κεφάλαιο που συγκεντρώνει τον πλούτο της εργασίας. Με αυτή την έννοια, η διάκριση του Marx ανάμεσα στην σφαίρα της ανάγκης και σε αυτή της ελευθερίας στηρίζεται σε ένα ιδιαίτερα επισφαλές έδαφος. Ωστόσο, προκειμένου αυτό το ζήτημα να καταστεί ξεκάθαρο, είναι σημαντικό να περάσουμε στην μελέτη του όντος γένους ώστε να δούμε τα ειδολογικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά.⁸⁴

Ας επιχειρήσουμε λοιπόν να πλησιάσουμε στον νοηματικό πυρήνα του άρθρου και την ανάγνωση της Butler όσον αφορά τον άνθρωπο, ως ον γένους. Για την ίδια, πράγματι ο Marx διακρίνει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα έμβια όντα. Ως ον γένους,

⁸² Αυτ.

⁸³ Αυτ., σ. 10.

⁸⁴ Αυτ.

ο άνθρωπος δύναται να είναι ελεύθερος και καθολικός ενώ επίσης, μόνο οι άνθρωποι παράγουν καθολικά και καθιστούν αντικείμενό τους τόσο το είδος τους, όσο και ολόκληρη τη φύση. Θεωρεί ωστόσο ότι υπάρχει μια ακόμα οπτική, βάσει της οποίας, η διαφοροποίηση του ανθρώπου με τα ζώα είναι λιγότερο σαφής. Πιο αναλυτικά, η ζωώδης φύση δεν παύει ποτέ να είναι παρούσα στον άνθρωπο, από τη στιγμή που οι άνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους διαμέσου του γένους. Επίσης, αν η καθολικότητα βασίζεται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος ζει από την ανόργανη φύση, τότε, εφόσον το ίδιο ισχύει και για τα ζώα, είναι και αυτά εξίσου καθολικά. Κατά συνέπεια, αυτό που περιγράφει ο Marx, όταν λέει ότι ο άνθρωπος ζει από τη φύση, είναι μια σχέση εξάρτησης. Η εξάρτηση αυτή ωστόσο, είναι μια συνθήκη που ισχύει τόσο για τους ανθρώπους όσο και για τα ζώα. Ενώ επιπροσθέτως, η επεξεργασία της φύσης προκειμένου να καταναλωθεί δεν είναι αποκλειστικά ανθρώπινη ιδιότητα.⁸⁵

Όσον αφορά την *πνευματική ανόργανη φύση*⁸⁶ στην οποία, όπως είδαμε, αναφέρεται ο Marx, αυτή είναι όμοια ως προς τα αποτελέσματα της με την *υλική ανόργανη φύση*. Πιο συγκεκριμένα, και οι δύο, αφενός συμβάλλουν στην πρόοδο και αναπαραγωγή των όντων και αφετέρου, δομούν αυτό που είναι ο άνθρωπος. Με αυτή την έννοια, δεν είναι μόνο ο άνθρωπος που διαμορφώνει, μέσω της εργασίας του, την ανόργανη φύση αλλά και η ανόργανη φύση που επιστρέφοντας, διαμορφώνει και αλλάζει τον άνθρωπο. Έτσι, σημασία έχει η ανάγνωσή μας. Αν είναι δηλαδή θεωρητική, όπου σε αυτή την περίπτωση, η τέχνη και η επιστήμη ανήκουν στην ανθρώπινη πνευματικότητα. Ή αν είναι πρακτική, όπου τότε είναι σαφές ότι, όπως ακριβώς και η θέρμανση για παράδειγμα ως προς το αποτέλεσμα που επιφέρουν, συνδράμουν στην αναπαραγωγή του είδους.⁸⁷

Σχετικά με το κεντρικό ερώτημα του άρθρου, την ερμηνεία δηλαδή του όρου ανόργανη φύση, η Butler υποστηρίζει ότι ένα φυσικό αντικείμενο είναι οργανικό, όσο είναι στην φύση, και γίνεται ανόργανο, όταν αποκόβεται από αυτή. Παράλληλα όμως, είναι ανόργανο όταν εισέρχεται στον ανθρώπινο κόσμο και γίνεται οργανικό ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης εργασίας. Έτσι, οργανικό σημαίνει έμψυχο και ανόργανο σημαίνει άψυχο. Για να χρησιμοποιήσουμε το παράδειγμα της Butler, ένα δέντρο όσο είναι στην φύση αποτελεί μέρος της οργανικής φύσης, μέχρι να

⁸⁵ Αυτ., σ. 12.

⁸⁶ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 254.

⁸⁷ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 12.

μετατραπεί ως μέσο για την ανθρώπινη επιβίωση και να γίνει πλέον ανόργανο. Αφού όμως, διαμεσολαβήσει η ανθρώπινη εργασία, θα γίνει ξανά οργανικό. Αυτό δεν σημαίνει ότι χάνει την υλική του διάσταση κατά τη διαδικασία αυτή. Απλώς τώρα, η οργανικότητα του πηγάζει από την ανθρώπινη δραστηριότητα που το επεξεργάστηκε.⁸⁸

Όταν ο Marx λοιπόν, λέει ότι η φύση είναι το ανόργανο σώμα του ανθρώπου, σύμφωνα με τη Butler, δεν εννοεί ότι ο άνθρωπος έχει δύο σώματα – το οργανικό και το ανόργανο - αλλά ένα, το οποίο εμφανίζεται υπό το πρίσμα δύο διαφορετικών αλλά αλληλοσυνδεόμενων οπτικών. Η πρώτη είναι αυτή ενός ζωντανού σώματος, που ανήκει ολοκληρωτικά στον ίδιο και η δεύτερη, ενός σώματος πάνω στο οποίο βασίζεται και με το οποίο είναι σε συνεχή *συνδιαλλαγή*.⁸⁹

Βάσει αυτής της οπτικής, το νόημα της καθολικότητας του ανθρώπου αλλάζει. Πιο συγκεκριμένα, ο όρος καθολικότητα εκφράζει την εξάρτηση του ανθρώπου από τη φύση. Τον τρόπο δηλαδή, που η φύση στην ανόργανη μορφή της, συντηρεί και προμηθεύει τον άνθρωπο. Έτσι, η πρόταση του Marx: *Η φύση είναι το σώμα του, με το οποίο πρέπει να μείνει σε διαρκή [δυναμική] διαδικασία για να μην πεθάνει*,⁹⁰ καταδεικνύει το αδιαχώριστο του ανθρώπου από το περιβάλλον που τον συντηρεί. Αυτή η συνεχής διαδικασία είναι το νόημα της καθολικότητας η οποία, όπως είδαμε, ισχύει για όλες τις δραστηριότητες σωματικές ή πνευματικές.⁹¹

Για να επιστρέψουμε όμως, στο κεντρικό ζήτημα του άρθρου, η σχέση ανάμεσα στα δύο αυτά σώματα που ενώνονται για να δημιουργήσουν ένα, με δύο όψεις, είναι *διαλεκτική*. Πιο αναλυτικά, το οργανικό με το ανόργανο ανθρώπινο σώμα, έχουν διαλεκτική σχέση ανάμεσα τους καθώς, δεν είναι θεμελιωμένο ποιο θα χαρακτηριστεί οργανικό. Αντίθετα, είναι ζήτημα προοπτικής. Από την ανθρώπινη σκοπιά **μόνο** δηλαδή, η φύση γίνεται ανόργανη όταν αρχίζει να γίνεται μέσο για την ανθρώπινη επιβίωση. Αυτό σημαίνει ότι η μαρξική θεωρία είναι πράγματι ανθρωποκεντρική εφόσον, όντας από την ανθρώπινη σκοπιά, θα χαρακτηρίσει τη φύση ανόργανη.⁹²

⁸⁸ Αυτ.

⁸⁹ Αυτ., σ. 13.

⁹⁰ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 254.

⁹¹ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 13.

⁹² Αυτ., σ. 14.

Η Butler ωστόσο, εντοπίζει άλλη μια διάσταση αυτής της διαλεκτικής σχέσης, η οποία αντιστρέφει την πορεία που είδαμε. Πιο αναλυτικά, τα ρευστά αυτά σύνορα ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο επιβεβαιώνονται και από τον θάνατο. Από το πέρασμα φδηλαδή, του ανθρώπου σε ανόργανη κατάσταση. Ακόμα, ο απρόβλεπτος χαρακτήρας του θανάτου καταδεικνύει ότι το πέρασμα αυτό, αποτελεί συνεχώς μια πιθανότητα.⁹³

Μέσα και από το παραπάνω παράδειγμα, γίνεται σαφέστερη η θέση της για τη διαλεκτική ενότητα των δύο σωμάτων. Δεν υπάρχουν επομένως δύο σώματα, ούτε δύο φύσεις. Αντίθετα, η Butler υποστηρίζει την ύπαρξη μιας *αένας ταλάντευσης των οπτικών* η οποία εξαρτάται από τον τρόπο που προσεγγίζουμε το ζήτημα της φύσης. Θεωρητικά ή πρακτικά. Με την έννοια ότι, η θεωρητική προσέγγιση είναι απελευθερωμένη από το ζήτημα της επιβίωσης.⁹⁴

Σε αυτό το σημείο είναι που η Butler, επιστρατεύει και την εγελιανή σκέψη ώστε να θεμελιώσει τις ιδέες της. Προκειμένου δηλαδή, να αποδείξει ότι στον Marx το οργανικό με το ανόργανο στοιχείο συσχετίζονται διαλεκτικά μεταξύ τους θα αναφερθεί στον Hegel. Θα υποστηρίξει πιο συγκεκριμένα ότι, όπως παρουσιάζεται αυτή η σχέση στον Hegel με τον ίδιο τρόπο, παρουσιάζεται και στον Marx. Στην βάση τους, δηλαδή τα σχήματα των δύο φιλοσόφων είναι κοινά κάτι το οποίο είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί, καθώς η εγελιανή επιρροή στον νεαρό Marx είναι δεδομένη. Στο επόμενο υποκεφάλαιο θα δούμε αναλυτικότερα το απόσπασμα του Hegel στο οποίο αναφέρεται, καθώς θα λειτουργήσει βοηθητικά στην κατανόηση της μαρξικής οπτικής.⁹⁵

B1. HEGEL

Για τη Butler, ο νεαρός Marx των Χειρογράφων είναι ιδιαίτερα επηρεασμένος από τον Hegel. Για αυτόν τον λόγο, θεωρεί ότι η θεωρία του Hegel για το δίπολο οργανικό ανόργανο, θα επιδράσει βοηθητικά στην κατανόηση του μαρξικού κειμένου με δύο τρόπους. Από τη μία, αναδεικνύεται ότι το οργανικό και το ανόργανο, στο

⁹³ Αυτ.

⁹⁴ Αυτ.

⁹⁵ Αυτ.

μαρξικό έργο, στην πραγματικότητα δεν αποτελούν δύο διαχωρισμένες οντότητες αλλά αντίθετα αναδεικνύεται ο τρόπος που το ένα εισχωρεί μέσα στο άλλο. Ενώ από την άλλη, μέσω του Hegel μπορούμε να δούμε ευκρινέστερα το περιεχόμενο του όρου ον γένους που μελετάμε στον Marx.⁹⁶

Όσον αφορά το κεντρικό στην ανάγνωση μας δίπολο ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανό, σύμφωνα με τον Hegel, το ζωντανό ον ισούται με την πορεία κατά την οποία επέρχεται η συνένωση με τον εαυτό του. Αυτή η πορεία που αποτελεί το ζωντανό ον έχει τρία στάδια.⁹⁷ Το πρώτο στάδιο, το οποίο αποτελεί και το ίδιο μια πορεία, χαρακτηρίζεται από τη διχοτόμηση του εαυτού του όντος. Κατά το στάδιο αυτό αναλυτικότερα, το ον διαχωρίζει τη σωματικότητα του από τον εαυτό του και την καθιστά αντικείμενο του ιδίου, δηλαδή *ανόργανη φύση* του. Η ανόργανη φύση, η οποία υφίσταται τον διαχωρισμό, εδώ παρουσιάζεται ως κάτι *σχετικά εξωτερικό*. Μοιάζει δηλαδή σε αυτό το σημείο να σημαίνει κάτι διαφορετικό και εν μέρει εξωτερικό. Η ενέργεια αυτή του διαχωρισμού, κατά την οποία τα διαχωρισμένα μέρη του όντος *εγκαταλείπονται το ένα στο άλλο και αφομοιώνονται το ένα από το άλλο*, παράγει συνεχώς το υποκείμενο. Τα αποτελέσματα δηλαδή αυτών των ενεργειών, επιστρέφουν στο υποκείμενο με αποτέλεσμα, το ίδιο να μέσα από αυτή τη διαδικασία να *αυτοαναπαράγεται*.⁹⁸

Στο δεύτερο στάδιο της πορείας του ζωντανού όντος, το ίδιο συνεχίζει με την αποβολή του αντικειμενικού του στοιχείου ως εκείνου του αρνητικού πόλου. Ωστόσο, αυτό εφόσον πρόκειται για δικό του κομμάτι εξακολουθεί να βρίσκεται μέσα του ως ανεπάρκεια ή *ελάττωμα* κατά την ελληνική μετάφραση. Μέσα από αυτή τη διαλεκτική σύγκρουση και αντίθεση απέναντι στο ανόργανο στοιχείο, το ζωντανό ον *διατηρείται, αναπτύσσεται και εξαντικειμενικεύεται*. Τοποθετώντας δηλαδή, το ανόργανο στοιχείο απέναντι του και αφομοιώνοντας το, το ζωντανό ον συνεχίζει την ανάπτυξη του.⁹⁹ Έτσι στο δεύτερο στάδιο, το ζωντανό ον αφού έχει συγκρουστεί με την ανόργανη φύση του *αφομοιώνεται* μαζί της.¹⁰⁰ Ενώ, στο τρίτο στάδιο της

⁹⁶ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 14.

⁹⁷ Hegel, Γκέοργκ, *Η Επιστήμη της Λογικής*, μτφρ Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα Γιάννενα 1991, σ. 445.

⁹⁸ Hegel, Γκέοργκ, *Η Επιστήμη της Λογικής...*, ό.π., σ. 446.

⁹⁹ Αυτ., σ. 447.

¹⁰⁰ Αυτ., σ. 448.

εσωτερικής του πορείας το ζωντανό ον περνάει στο γενικό του δυνάμει - ακόμα - γένους.¹⁰¹

Κατ' αυτόν τον τρόπο, περνάμε στην σημασία που δίνει η εγελιανή ανάγνωση στο γένος. Τα αποτελέσματα της πορείας της ζωής, που είδαμε παραπάνω, για τον Hegel είναι δύο. Αφενός, το ζωντανό ον που ως τώρα θεωρήθηκε άμεσο μετατρέπεται σε *μεσολαβημένο και γεννημένο* από αυτή τη διαδικασία. Αφετέρου, η *ζωντανή ατομικότητα* που αρχικά ήταν άμεση έρχεται σε αντίθεση με τη γενικότητα και ηττείται. Αυτή η ήττα της ατομικότητας, σημαίνει ότι η ζωή απελευθερώνεται τόσο από το κάθε κατά περίπτωση άτομο όσο και από το άμεσο στοιχείο εν γένει. Χάρη στον θάνατο του άμεσου ζωντανού όντος επέρχεται η γέννηση του πνεύματος.¹⁰² Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναδύεται η ύπαρξη ενός ελεύθερου γένους που υπάρχει δι' εαυτό και το οποίο έχει υπερβεί την άμεση ατομική ζωή.

Η Butler λοιπόν, μελετώντας το εν λόγω απόσπασμα, θα υποστηρίξει ότι με τον θάνατο αναδεικνύεται η ισχύς του γένους έναντι του συγκεκριμένου όντος. Αυτό συμβαίνει επειδή, με τον θάνατο τελείται η υπέρβαση της εξωτερικότητας με την έννοια, ότι έτσι διαφαίνεται η διαλεκτική αλληλεξάρτηση που χαρακτηρίζει τη ζωή στο σύνολο της.¹⁰³

Ανακεφαλαιώνοντας τη θέση του Hegel, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο πρώτο στάδιο της πορείας ενός οργανισμού, το ζωντανό ον θέτει ως αντικείμενό του τη σωματικότητα και τη στοχάζεται. Στη συνέχεια, το ον συγκρούεται με τη σωματικότητα και το ανόργανο στοιχείο και έτσι μέσα από αυτή τη διαδικασία ενώνεται διαλεκτικά μαζί της. Τέλος, μέσα από αυτή την ένωση έχει αντικειμενοποιηθεί αυτό το ίδιο και με αυτόν τον τρόπο μπορεί να δει τον εαυτό του ρεαλιστικά μέσα στην γενικότητα του γένους.¹⁰⁴ Για τη Butler, μέσα από μια μαρξιστική ανάγνωση του εγελιανού έργου, η πορεία του ζωντανού όντος και η σημασία που του δίνει ο Hegel αποδεικνύει ότι η ζωή εν τέλει παρά την αμεσότητα της, ενέχει το έμμεσο στοιχείο καθώς διαμεσολαβείται από τις ζωές των άλλων και

¹⁰¹ Αυτ., σ. 449.

¹⁰² Αυτ., σ. 450-451.

¹⁰³ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 14.

¹⁰⁴ Hegel, Γκέοργκ, *Η Επιστήμη της Λογικής...*, ό.π., σ. 446-448.

έτσι, έχει νόημα μόνο σε συνάρτηση με αυτές. Στα πλαίσια δηλαδή ενός πλέγματος.¹⁰⁵

Την θέση αυτή της Butler, ότι δηλαδή μέσα από τη μελέτη του Hegel μπορεί να προσεγγίσει κανείς την ουσία του μαρξικού κειμένου φαίνεται να τη μοιράζεται και με τους Burkett και Foster. Στο άρθρο τους με τίτλο «The Dialectic of Organic/Inorganic Relations: Marx and the Hegelian Philosophy of Nature» όπου μας παραπέμπει η ίδια, οι δύο μελετητές υποστηρίζουν ότι η φιλοσοφία της φύσης του Hegel είναι αρκετά προβληματικό σημείο της θεωρίας του καθώς εκεί η Ιδέα είναι στην πιο αλλοτριωμένη της φάση. Σε αυτό το σημείο, η φύση παρουσιάζεται ως αλλοτρίωση της Ιδέας. Η ιδέα λοιπόν, επιβάλλει στην φύση τη συνείδηση και έτσι, επιστρέφει στον εαυτό της. Συνεπώς, εδώ είναι που η απόσταση με τον υλισμό είναι η μεγαλύτερη. Ωστόσο, παρόλο που η φιλοσοφία της φύσης του Hegel δεν βρίσκει σύμφωνο τον Marx, αποτελεί το σημείο όπου αναπτύσσονται οι ιδέες του για το διαλεκτικό δίπολο οργανικό – ανόργανο το οποίο χρησιμοποιεί και ο ίδιος.¹⁰⁶

Οι Burkett και Foster ωστόσο, παρατηρούν δύο βασικές διαφορές ανάμεσα στην εγγεγραμμένη διαλεκτική του οργανικού – ανόργανου με την αντίστοιχη μαρξική. Αφενός, η μαρξική διαλεκτική είναι υλιστική και όχι ιδεαλιστική όπως αυτή του Hegel όπου πυρήνας της ανάλυσής του είναι η αλλοτρίωση του πνεύματος. Ενώ αφετέρου, στον Marx δεν υπάρχει ο αυστηρός διαχωρισμός ανάμεσα στην φύση και τον άνθρωπο που παρατηρείται στον Hegel. Πιο συγκεκριμένα, ο Hegel βλέπει τη φύση ως εξωτερικότητα και ως το αντίθετο της σκέψης ενώ για τον Marx, υπάρχει σαφώς σύνδεση ανάμεσα στην φυσική και ανθρώπινη ιστορία στην βάση της υλικότητας.¹⁰⁷

Πράγματι στον Hegel φαίνεται το ανόργανο στοιχείο να είναι περισσότερο υποτιμημένο από ότι στον Marx . Η υλικότητα του Marx δεν του επιτρέπει να δώσει τόση έμφαση στις υπερδυνατότητες του οργανικού σε σχέση με το ανόργανο. Γιατί αφενός και το οργανικό έχει το αντικείμενο του εξωτερικά από το ίδιο αλλά και επειδή τόσο το οργανικό όσο και το ανόργανο δεν έχουν κάτι πέρα από την υλική τους υπόσταση.

¹⁰⁵ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 14.

¹⁰⁶ Foster, J. B. and Burkett, P. (2000) «The Dialectic of Organic/Inorganic Relations: Marx and the Hegelian Philosophy of Nature», *Organization & Environment*, 13(4), pp. 403–425, σ. 409.

¹⁰⁷ Αυτ., σ. 411.

Χαρακτηριστική είναι η προφορική προσθήκη που παραθέτει ο Τζαβάρας στα σχόλια.

Το ζωντανό ον στέκεται αντιμέτωπο με μια ανόργανη φύση, απέναντι στην οποία φέρεται εξουσιαστικά και με την οποία αφομοιώνεται. Το αποτέλεσμα της αφομοίωσης δεν είναι, όπως στη χημική διαδικασία, ένα ουδέτερο προϊόν, μέσα στο οποίο έχει αναιρεθεί η αυθυπαρξία των δύο αντίθετων πλευρών · γιατί το ζωντανό ον αναδειχνεται ως υπερέχον και περιεκτικό [übergreifend] του Άλλου του, το οποίο δεν μπορεί να αντισταθεί στην εξουσία του. Η ανόργανη φύση που υποτάσσεται στο ζωντανό ον, το παθαίνει αυτό επειδή είναι καθ' εαυτήν [= δυνάμει] αυτό που η ζωή είναι δι' εαυτήν [= ενεργεία]. Έτσι μέσα στο Άλλο, το ζωντανό ον συμβαδίζει μόνο με τον εαυτό του. Αλλά όταν η ψυχή έχει δραπετεύσει από το σώμα, οι στοιχειώδεις δυνάμεις της αντικειμενικότητας αρχίζουν το παιχνίδι τους. Αυτές οι δυνάμεις είναι τρόπον τινά συνεχώς έτοιμες να αρχίσουν την πορεία τους μέσα στο οργανικό σώμα · και η ζωή είναι ο διαρκής αγώνας εναντίον τους.¹⁰⁸

Πέρα όμως από τις όποιες διαφορές, για τους Burkett και Foster, η διάκριση ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο στο μαρξικό έργο έχει τρεις διαφορετικές έννοιες. Η δεύτερη διάσταση αυτού του δίπολου, που είναι και αυτή που μας αφορά σε αυτό το σημείο της εργασίας, είναι η *διαλεκτική* η οποία προέρχεται από τον Hegel. Σε αυτή την περίπτωση, το ανόργανο χρησιμοποιείται για να περιγράψει την εξωτερικότητα και την αντικειμενικότητα οι οποίες είναι πάντοτε παρούσες ως οι όροι, βάσει των οποίων ζει ο άνθρωπος. Πρόκειται δηλαδή, για τις συνθήκες οι οποίες καθορίζουν την εργασία και την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών. Στα Χειρόγραφα αυτή η διάσταση γίνεται αντιληπτή όταν ο Marx υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει όν που να μην έχει το αντικείμενο του έξω από τον εαυτό του. Στον κόσμο δηλαδή, του ανόργανου και αντικειμενικού.¹⁰⁹

Επικοινωνώντας με τις ιδέες των Burkett και Foster, για τη Butler, η – υπό ένα μαρξιστικό πρίσμα - ανάγνωση της εγελιανής πορείας του ζωντανού όντος την οδηγεί

¹⁰⁸ Τζαβάρας, Γιάννης, «Εισαγωγή Μετάφραση Σχόλια» στο Hegel, Γκέοργκ, *Η Επιστήμη της Λογικής*, Δωδώνη, Αθήνα Γιάννενα 1991., σ. 448-449.

¹⁰⁹ Foster, J. B. and Burkett, P. (2000) «The Dialectic of Organic/Inorganic Relations: Marx and the Hegelian Philosophy of Nature», ό.π., σ. 412.

στο να υποστηρίξει ότι, η ζωή είναι πλήρως διαμεσολαβημένη και σε πλήρη συνάρτηση με τις ζωές των άλλων. Με αυτή την έννοια, αποκτά νόημα μόνο εντός ενός κοινωνικού οργανισμού. Ή όπως λέει η ίδια, το ζωντανό ον δεν υπάρχει απλώς, άμεσο, αλλά τόσο διαμεσολαβημένο όσο και παραγόμενο.¹¹⁰

Υπό αυτό το πρίσμα, η Butler κλείνει το άρθρο της καταλήγοντας στο ότι, εφόσον στον Marx το να είναι κανείς εν ζωή και να επιβιώνει συνδέεται αναπόσπαστα με το ότι ο ίδιος είναι προϊόν κάποιας διαλεκτικής παραγωγικής διαδικασίας, τότε, το ανθρώπινο ον βρίσκεται σε πλήρη εξάρτηση από την εξωτερικότητα. Η αναγκαία αυτή *συνδιαλλαγή* επομένως, τίθεται στους θεμελιώδεις όρους ύπαρξης του ανθρώπινου όντος. Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό των κοινωνικών όντων γένους, είναι που δημιουργεί την απόσταση από τον ανθρωπισμό. Προεκτείνοντας αυτή τη σκέψη, υποστηρίζει ότι η θεωρία του Marx στα *Χειρόγραφα*, μας διδάσκει ότι ακόμα και η επιθυμία για ζωή συσχετίζεται πάντα με έναν συγκεκριμένο τρόπο ύπαρξης σε αυτόν τον κόσμο. Αν η ζωή είναι αυτή η συνδιαλλαγή με τη φύση και αν αυτή η συνδιαλλαγή καταστραφεί από το κοινωνικό – οικονομικό σύστημα, παράλληλα, θα χαθεί και η επιθυμία για ζωή. Έτσι, συμπεραίνει ότι η θεωρία του Marx, δύναται να εμπνεύσει οικολογικές πολιτικές εφόσον καταδεικνύει ότι ο *άνθρωπος και ο ιστός της ζωής είναι συνδεδεμένοι από την αρχή*.¹¹¹

B2. ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναφερθούμε σε τρία κείμενα στα οποία μας παραπέμπει η Butler κατά τη συγγραφή του δικού της άρθρου. Ο λόγος που επέλεξα να εξετάσουμε, έστω εν συντομία, κάποια από τα καίρια θέματα που θίγουν είναι διότι αφενός, προσδοκώ ότι θα δράσουν βοηθητικά ως προς την κατανόηση του ίδιου του άρθρου της Butler. Με άλλα λόγια, θα δούμε σε ποιες ιδέες αντιτίθεται στο έργο της και με ποιες βρίσκεται σε επικοινωνία.

Αφετέρου, μέσω αυτών των τοποθετήσεων καθίσταται δυνατό να εντάξουμε - έστω μερικώς - τη Butler σε μια συζήτηση εντός του ακαδημαϊκού κόσμου. Αυτός ο

¹¹⁰ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 14.

¹¹¹ Αυτ., σ. 15.

διάλογος πέρα από το γεγονός ότι εξετάζει το ζήτημα του οικολόγου ή μη Marx, παράλληλα θέτει ως στόχο και την πολιτική πράξη. Πρόκειται δηλαδή για τρεις στοχαστές οι οποίοι ακόμα και αν διαφωνούν στο επίμαχο ζήτημα επιχειρούν να συνεισφέρουν στην δόμηση μιας οικολογικής θεωρίας που βλέπει κριτικά το παρόν και αποζητά τον μετασχηματισμό του. Επιπλέον, θα προστεθεί η σύντομη ανάλυση του έργου του Benton, το οποίο παρόλο που δεν αναφέρεται από τη Butler, συνδράμει στην σκιαγράφηση μιας ικανοποιητικής και σφαιρικότερης εικόνας των παρεμβάσεων που έχουν γίνει επί του θέματος.

Το πρώτο άρθρο το οποίο θα μελετηθεί είναι αυτό του Clark το οποίο επιλέχθηκε να συζητηθεί διότι, παρόλο που υποστηρίζει ότι υπάρχουν μέρη του έργου του Marx που πράγματι έχουν οικολογική αξία, αποτελεί το χαρακτηριστικότερο κείμενο, στα πλαίσια αυτού του ακαδημαϊκού διαλόγου, κριτικό προς το μαρξικό έργο. Κατά αυτόν τον τρόπο, είναι ένα άρθρο που αναφέρεται σχεδόν στο σύνολο των τοποθετήσεων γύρω από το ζήτημα του οικολόγου ή μη Marx. Εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα δεν αποτελεί η τοποθέτηση της Butler όπως είδαμε.¹¹²

Ο Clark ξεκινάει το άρθρο του υποστηρίζοντας ότι ναι μεν ο Marx μπορεί να έχει χαρακτηρίσει τη φύση ως ανόργανο σώμα του ανθρώπου - φράση που για πολλούς έχει οικολογική αξία - ωστόσο από την άλλη μεριά, περιγράφει και τις μηχανές και τους σιδηροδρόμους ως όργανα του εγκεφάλου. Οι δύο αυτές αντικρουόμενες θέσεις για το σώμα, στην καλύτερη περίπτωση, ισοδυναμούν με μια *άκρως διαστρεβλωμένη σωματική συνείδηση*.¹¹³ Ωστόσο, ο Clark μάλλον συνάγει ότι παραδόξως όλα αυτά τα μηχανήματα καθίστανται πιο οργανικά για τον άνθρωπο του Marx από ότι το σύνολο της φύσης.¹¹⁴

Σε άλλο σημείο του άρθρου, θα αναφερθεί στο απόσπασμα όπου ο Marx υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος αποτελεί μέρος της φύσης. Για τη φράση αυτή, ο Clark θα πει ότι καταδεικνύει απλώς έναν νατουραλισμό ή υλισμό. Ωστόσο, προκειμένου να

¹¹² Clark, John, Marx's inorganic body. Environmental Ethics, 11, 243-258 final draft στο https://www.academia.edu/2903908/Marxs_Inorganic_Body επίσκεψη 10/04/2022

¹¹³ Αυτ.

¹¹⁴ Αυτ.

οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια οικολογική θέση, πρέπει να αναλυθεί το είδος της σύνδεσης που θεωρεί ότι διατηρεί ο άνθρωπος με τη φύση.¹¹⁵

Υπό αυτό το πρίσμα, για τον Clark, είναι κατανοητό πως μπορεί κάποιος να εντοπίσει οικολογική συνείδηση στον νεαρό Marx, καθώς πράγματι οι μαρξικές ιδέες διαφοροποιούνται από τον σκληρό δυισμό του Πλάτωνα και του Descartes. Ωστόσο, εντοπίζει αρκετά προβλήματα που καθορίζουν το είδος της σύνδεσης αυτής ανάμεσα στην φύση και τον άνθρωπο. Κεντρικό σημείο αναφοράς είναι για αυτόν ο χαρακτηρισμός της φύσης ως το ανόργανο σώμα του ανθρώπου.¹¹⁶

Αναφερόμενος επομένως, στην επίμαχη φράση των Χειρογράφων, θα υποστηρίξει ότι μπορεί κάποιος να εστιάσει στον όρο οργανικό που περιγράφει το σώμα αλλά από την άλλη, είναι σαν να αγνοεί το *ντροπιαστικό* κομμάτι της φράσης όπου η φύση ούσα ζωντανή χαρακτηρίζεται ως ανόργανη. Συνδέοντας δηλαδή με αυτόν τον τρόπο, το ανόργανο με κάτι μη ζωντανό.¹¹⁷

Παρόλο που η ίδια η διάκριση ανάμεσα στους δύο υλικούς κόσμους τη φύση και τον άνθρωπο δεν είναι λανθασμένη, ο ίδιος βλέπει ότι σε αυτή τη διάκριση υπονοείται αξιολογική χροιά.¹¹⁸ Η φύση, βάσει αυτής της οπτικής, παρουσιάζεται και αποκτά αξία ως η ύλη που επεξεργάζεται ο άνθρωπος με την εργασία του και ως μέσο για επιβίωση. Μέσα από τη φράση αυτή δηλαδή, διατηρείται τόσο ο δυισμός ανάμεσα στην φύση και τον άνθρωπο όσο και μια εργαλειακή κατανόηση της φύσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, φαίνεται να αποκτά αξία μέσα από τη δραστηριότητα του ανθρώπου που τη μετασχηματίζει. Πιο συγκεκριμένα, δεν αναγνωρίζεται από τον Marx αυθύπαρκτη αξία της φύσης ή ακριβέστερα, εντοπίζεται η σημασία της η οποία όμως πρέπει να κατασταλεί προκειμένου από φύση καθαυτή να *μετασχηματιστεί σε υπάρχουσα για τον «άνθρωπο»*.¹¹⁹

Αυτό, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν στα Χειρόγραφα στοιχεία που αντιτίθενται σε μια συγκρουσιακή σχέση ανθρώπου φύσης. Ωστόσο, σε τελική ανάλυση η ιστορία

¹¹⁵ Αυτ.

¹¹⁶ Αυτ.

¹¹⁷ Αυτ.

¹¹⁸ Αυτ.

¹¹⁹ Αυτ.

του κόσμου είναι η δημιουργία του ανθρώπου μέσα από την εργασία. Συνεπώς για τον Clark, ο μαρξικός άνθρωπος αποτελεί ένα ον που αυτοδημιουργείται με τη βοήθεια της φύσης. Λαμβάνοντας αυτό υπόψη, η φύση αποτελεί απλώς ένα αναγκαίο ανθρώπινο εργαλείο για την αυτοδημιουργία του.¹²⁰

Βάσει όλων των παραπάνω, ο Clark θεωρεί ότι, ο Marx βλέπει τη σχέση ανάμεσα στην φύση και τον άνθρωπο με τον ίδιο τρόπο που αυτή απαντάται στην Βίβλο όταν ο θεός δίνει στον Αδάμ τη γη για να την κυριαρχήσει. Εξακολουθεί δηλαδή, να είναι παρόν το στοιχείο της εκμετάλλευσης. Με τη διαφορά ότι ο Marx ευαγγελίζεται ότι όταν θα έρθει το τέλος της ιδιοκτησίας, θα σταματήσει η λεηλασία.¹²¹

Τέλος, όσον αφορά το ζήτημα της αλλοτρίωσης από τη φύση, εντός του καπιταλισμού, συντελείται εξαιτίας της έλλειψης συνείδησης και συλλογικότητας στον τρόπο που ο άνθρωπος παράγει και αξιοποιεί την εξωτερική φύση. Η αλλοτρίωση δεν συντελείται δηλαδή, εξαιτίας της έλλειψης συνειδητοποίησης της εγγενούς αξίας της φύσης και της αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο πόλων της σχέσης.¹²² Η αλλοτρίωση δηλαδή έτσι όπως τη συλλαμβάνει ο Clark έχει να κάνει με την έλλειψη συνείδησης όσον αφορά την ανθρώπινη δραστηριότητα **πάνω** στην φύση πρωτίστως και όχι **στην σχέση** με τη φύση.

Κλείνοντας, να σημειωθεί ότι το άρθρο επεκτείνεται στον σχολιασμό και την κριτική και άλλων αποσπασμάτων του μαρξικού έργου. Εμείς ωστόσο, εστιάζουμε σε αυτά που αφορούν τα αποσπάσματα που μελετάμε και αυτά που συζητούνται στα κεντρικότερα κείμενα αναφοράς.

Το άρθρο των Burkett και Foster με τίτλο «The Dialectic of Organic/Inorganic Relations: Marx and the Hegelian Philosophy of Nature» κρίνεται σκόπιμο να ενταχθεί στην παρούσα εργασία διότι αναφέρεται από τη Butler ως αυτό που είναι πιο κοντά στην δική της τοποθέτηση γύρω από το ζήτημα της σχέσης που διατηρεί η οργανική με την οργανική φύση καθώς και της σημασίας που έχουν οι δύο έννοιες. Ενώ παράλληλα, η μελέτη των δύο στοχαστών αποτελεί σημαντικό κέντρο αναφοράς

¹²⁰ Αυτ.

¹²¹ Αυτ.

¹²² Αυτ.

στο σύνολο των ακαδημαϊκών συζητήσεων που περιστρέφονται γύρω από το επίμαχο ζήτημα.

Κεντρικό ζήτημα, στο άρθρο των Burkett και Foster είναι η διάκριση ανάμεσα στο οργανικό και ανόργανο στοιχείο στο μαρξικό έργο. Επιχειρούν συνεπώς, να εξετάσουν τον βαθμό που αυτό το δίπολο συγκρούεται ή όχι με μια οικολογική προσέγγιση της σχέσης ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα και τη φύση. Αφορμή αποτελεί το γεγονός ότι συχνά ασκείται κριτική στον Marx ότι ήδη από τα Χειρόγραφα, μέσα από τον χαρακτηρισμό της φύσης ως ανόργανο σώμα του ανθρώπου, τοποθετεί τον άνθρωπο απέναντι στην υπόλοιπη φύση και ότι κατά αυτόν τον τρόπο, τίθενται τα θεμέλια για την ανθρώπινη κυριαρχία.¹²³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους κειμένου είναι το άρθρο του Clark που είδαμε προηγουμένως.

Για τους Burkett και Foster ωστόσο, η διάκριση ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο στοιχείο ενέχει τρεις διαφορετικές έννοιες οι οποίες διατηρούν μεγάλη απόσταση από μια ανθρωποκεντρική ανάγνωση. Η πρώτη έκφανση αυτής της διάκρισης είναι σε συνάρτηση με την επιστημονική ορολογία εκείνης της περιόδου και προέρχεται από την ενασχόληση του Marx με την αρχαία φιλοσοφία.¹²⁴ Ενώ η δεύτερη, είναι διαλεκτική και όπως είδαμε, προέρχεται από τον Hegel.¹²⁵

Όσον αφορά την πρώτη αυτή διάσταση, οι συγγραφείς του άρθρου θα ξεκινήσουν υποστηρίζοντας ότι στα αρχαία ελληνικά, η λέξη όργανο περιγράφει τόσο τα όργανα του σώματος, όσο και τα εργαλεία. Με την έννοια ότι, και τα εργαλεία μπορούν να θεωρηθούν ως τεχνητά όργανα του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, η σύνδεση ανάμεσα στα όργανα και στα εργαλεία, καταδεικνύει ότι και τα δύο αυτά αποτελούν στην πραγματικότητα μέσα που βοηθούν τον άνθρωπο όπως και τα ζώα να προσαρμοστούν στο περιβάλλον τους. Με αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύεται για τους Burkett και Foster η *φυσική- διαλεκτική οπτική των Αρχαίων Ελλήνων*. Η σύνδεση αυτή, είναι παρούσα και στο Κεφάλαιο του Marx όταν ονόμαζε *φυσική τεχνολογία* τα

¹²³ Foster, J. B. and Burkett, P. (2000) «The Dialectic of Organic/Inorganic Relations: Marx and the Hegelian Philosophy of Nature», *Organization & Environment*, 13(4), pp. 403–425. σ. 404.

¹²⁴ Foster, J. B. and Burkett, P. (2000) «The Dialectic of Organic/Inorganic Relations: Marx and the Hegelian Philosophy of Nature»..., ό.π., σ. 408.

¹²⁵ Αυτ., σ. 412.

ανθρώπινα όργανα και *τεχνητή τεχνολογία* τα εργαλεία.¹²⁶ Ομοίως, όπως είδαμε και στην ανάλυση του άρθρου της Butler, η λέξη ανόργανο κατά τον 17^ο, 18^ο και 19^ο αιώνα περιέγραφε τη μη ύπαρξη οργάνων. Ενώ, αντίστοιχα ο όρος οργανικό συσχετιζόταν με την ύπαρξη τους.¹²⁷

Υπό αυτό το πρίσμα, όσον αφορά την έκφανση αυτού του δίπολου που σχετίζεται με την επιστημονική ορολογία, το οργανικό συνδέεται με την ύπαρξη οργάνων του σώματος ενώ το ανόργανο, με την έλλειψη αυτών. Στα πλαίσια αυτής της σωματικής διάστασης λοιπόν, η φύση εισέρχεται στην ανθρώπινη ιστορία μέσω της παραγωγής δηλαδή μέσα από την εργασία, αλλά και τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται σε αυτή σαν μια επέκταση του ανθρώπινου σώματος. Ωστόσο, κεντρικότερη σημασία έχει το γεγονός ότι η σχέση ανάμεσα στην φύση και τον άνθρωπο ενώ επεκτείνει το ανθρώπινο σώμα παράλληλα το ξεπερνά. Για αυτό τον λόγο, γίνεται και η αναφορά στην φύση ως το ανόργανο σώμα του ανθρώπου. Έτσι, το ανόργανο εδώ σηματοδοτεί και την εξωτερικότητα που συνεχώς βρίσκεται σε συνδιαλλαγή με το ανθρώπινο σώμα υλιστικά και βιολογικά.¹²⁸

Βέβαια, η χρήση από τον Marx του δίπολου οργανικό – ανόργανο για τους Burkett και Foster, δεν προέρχεται άμεσα μόνο από την επιστημονική ορολογία αλλά και από τον Hegel.¹²⁹ Η πιο επισταμένη ανάλυση των ιδεών του Hegel, οι οποίες αποτελούν και τη βάση του μαρξικού οικοδομήματος, προηγήθηκε. Τη δεδομένη στιγμή, θα υπενθυμίσουμε ότι σύμφωνα με τον Hegel, στα πλαίσια του οργανικού, το αλλοτριωμένο πνεύμα που έχει βγει και έχει τροποποιηθεί από την εξωτερικότητα της φύσης, επιστρέφει στον εαυτό του.¹³⁰ Με αυτή την έννοια, ένας οργανισμός βρίσκει την υποκειμενικότητα του και την αυτοπραγμάτωση του μέσα από την έλλογη σύνδεση του με το πνεύμα εντός της φύσης. Από την άλλη μεριά, τα έμβια όντα γίνονται το όχημα μέσω του οποίου, το πνεύμα ανακαλύπτει τον εαυτό του στην

¹²⁶ Αυτ., σ. 408.

¹²⁷ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism», στο <https://www.radicalphilosophy.com/article/the-inorganic-body-in-the-early-marx>, επίσκεψη 10/10/2020, σ. 6.

¹²⁸ Αυτ., σ. 412.

¹²⁹ Αυτ., σ. 408.

¹³⁰ Αυτ., σ. 409.

φύση και ξεπερνά την αλλοτρίωση του.¹³¹ Η μαρξική διαλεκτική όπως έχει γίνει ήδη αντιληπτό, είναι υλιστική. Συνεπώς το ταξίδι ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο, σε αντίθεση με την εγελιανή περιγραφή, έχει απτή διάσταση. Ο Marx ωστόσο, δανείζεται από τον Hegel και τον Fierbach τη διαλεκτική αντίληψη ότι οι άνθρωποι ως είδος και ως πλέον αντικειμενικά και οργανικά όντα εξαρτώνται από την ανόργανη φύση.¹³²

Ακόμα, όταν Marx αναφέρεται στον άνθρωπο ως ον πάσχον και αρά ως ένα ον εξαρτημένο, για τους Burkett και Foster, δεν παρουσιάζει μια οντολογική θεώρηση για τη σχέση ανθρώπου φύσης αλλά αντίθετα, περιγράφει τις υλικές συσχετίσεις και διαλεκτικές ανταλλαγές που συσχετίζονται με το γεγονός ότι το ανθρώπινο ον γένους, όπως τα όντα γένους γενικά, βρίσκει την αντικειμενική, φυσική του βάση έξω από τον εαυτό του, στην εξαρτώμενη, αντικειμενική φύση της ύπαρξής του.¹³³

Σύμφωνα με τη διαλεκτική θεώρηση του Marx, το σύνολο της πραγματικότητας συγκροτείται από σχέσεις. Κατά αυτόν τον τρόπο, κάθε ύπαρξη είναι το σύνολο των σχέσεων στις οποίες μετέχει. Έτσι, το ανθρώπινο είδος, όπως όλα τα είδη, ενέχει μέσα του τις ανόργανες συνθήκες της ύπαρξής του, με την έννοια ότι αυτές προσδιορίζουν την ίδια του την εσωτερικότητα. Αυτές βέβαια στο πλαίσιο μιας αλλοτριωμένης κοινωνίας, εντός της οποίας αποξενώνεται ο άνθρωπος από τον ίδιο και από τη φύση, φαίνονται σαν εξωτερικές εχθρικές δυνάμεις.¹³⁴

Τέλος, οι Burkett και Foster απαντούν στην θέση του Clark που όπως είδαμε παραπάνω υποστηρίζει ότι ο Marx βλέπει τη φύση με εργαλειικό τρόπο και μόνο μέσα από τα ανθρώπινα μάτια που αντλούν από αυτή. Η άποψη αυτή, για του ίδιους, καταδεικνύει ελλιπή κατανόηση του μαρξικού έργου, καθώς υποστηρίζουν ότι οι ιδέες που απαντώνται στα γραπτά του ξεπερνούν τον απλουστευμένο δυισμό ανάμεσα στους δύο αυτούς κόσμους. Αντίθετα, μέσα από τη δική τους ανάγνωση εντοπίζεται η ύπαρξη μιας διαλεκτικής οπτικής η οποία εστιάζει στον τρόπο που οι δύο πόλοι αδιάληπτα συμπορεύονται και αλληλεξαρτώνται.¹³⁵ Βάσει όλων των παραπάνω, καταλήγουν ότι στον Marx μπορεί κάποιος να βρει τον πυρήνα μιας οικολογικής

¹³¹ Αυτ., σ. 410.

¹³² Αυτ., σ. 411.

¹³³ Αυτ.

¹³⁴ Αυτ.

¹³⁵ Αυτ., σ. 419-420.

*κριτικής της καπιταλιστικής κοινωνίας - μια κριτική η οποία θα μας επιτρέψει να μεταφράσουμε την οικολογία σε επαναστατική πράξη.*¹³⁶

Τέλος θα δούμε εν συντομία τη μελέτη του Moore. Ο λόγος που έχει σημασία να αναφερθεί έστω και τόσο περιληπτικά έγκειται στο ότι από τη μία, πρόκειται για ένα έργο που φαίνεται να αντιλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο τη διαλεκτική και παράλληλα μη οριοθετημένη σχέση ανάμεσα στο οργανικό και ανόργανο στοιχείο. Από την άλλη ωστόσο, αποτελεί κατά την άποψη μου ένα έντονα κριτικό κείμενο προσανατολισμένο στην πράξη που ενώ στηρίζεται και στην μαρξική θεωρία αναπτύσσει τις δικές του οικολογικές ιδέες. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα έργο το οποίο αντλεί υλικό από τον Marx αλλά ταυτόχρονα αρθρώνει έναν σαφώς οικολογικό δικό του λόγο.

Για τον Moore λοιπόν, η σύγχρονη οικολογική σκέψη έρχεται αντιμέτωπη με το ερώτημα αν η φύση είναι ουσιαστικά το υλικό πάνω στο οποίο δρα ο άνθρωπος ή αν αποτελεί έναν *ιστό από ζωή* διαμέσου του οποίου αναπτύσσονται οι ανθρώπινες σχέσεις. Αν δηλαδή, η φύση είναι τα υλικά που χρησιμοποιούνται από τον άνθρωπο και με αυτή την έννοια είναι εξωτερική του ανθρώπου ή αν είναι ο *ιστός της ζωής* ο οποίος περιλαμβάνει και τις ανθρώπινες σχέσεις.¹³⁷

Σύμφωνα με τον Moore, η πλειοψηφία των ακαδημαϊκών συζητήσεων φαίνεται να απαντάει ότι πράγματι η φύση είναι ο ιστός της ζωής ωστόσο, τα αναλυτικά εργαλεία και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται φαίνεται να μην έχει απεμπολήσει τον καρτεσιανό δυισμό φύσης – κοινωνίας.¹³⁸ Η καρτεσιανή αυτή διάκριση ωστόσο, είναι κρίσιμο να καταρριφθεί καθώς φαίνεται να είναι κάθε άλλο παρά βοηθητική στην κατανόηση της θέσης του ανθρώπου εντός του ιστού της ζωής.¹³⁹ Υπ' αυτό το πρίσμα, ο Moore αντιτίθεται στην οπτική που υποστηρίζει την ύπαρξη δύο διαφορετικών οντοτήτων της κοινωνίας και της φύσης οι οποίες είναι διαφορετικές μεταξύ τους και απλά αλληλοεπιδρούν. Αντιπροτείνει λοιπόν, την αναγνώριση μιας διαλεκτικής σχέσης μεταξύ αυτών των δύο πόλων, που στην πραγματικότητα είναι

¹³⁶ Αυτ., σ. 422.

¹³⁷ Moore, Jason, *Capitalism in the Web of Life Ecology and the Accumulation of Capital*, Verso, London New York 2015, σ. 25.

¹³⁸ Moore, Jason, *Capitalism in the Web of Life Ecology and the Accumulation of Capital...*, ό.π., σ. 25.

¹³⁹ Αυτ., σ. 26.

μπλεγμένοι ο ένας με τον άλλον. Πιο συγκεκριμένα, αναγνωρίζει την *απτή διαλεκτική μεταξύ των ακατάστατα μπερδεμένων αλληλοδιδεισδύμενων, και αλληλοεξαρτώμενων σχέσεων μεταξύ της ανθρώπινης και έξω- ανθρώπινης φύσης*.¹⁴⁰

Εντός αυτού του θεωρητικού πλαισίου η διαλεκτική αυτή σχέση ορίζεται ως η βάση της ιστορικής αλλαγής. Η δυνατότητα ιστορικής αλλαγής δηλαδή, καθορίζεται από τον συσχετισμό της ανθρώπινης δραστηριότητας με την υπόλοιπη φύση.¹⁴¹ Υπό αυτό το πρίσμα, ο Moore προεκτείνοντας αυτό που ονομάζει σαν σχεσιακή οντολογία του Marx, θα υποστηρίξει ότι οι φυσικοί πόροι έχουν ιστορική σημασία. Με την έννοια ότι, συνδιαμορφώνουν την παραγωγή μέσα από άρρηκτη σχέση που έχουν με τις κατά περίπτωση ιστορικές ανθρώπινες σχέσεις. Αυτός είναι ο τρόπος που πραγματώνεται η διαλεκτική ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο φυσικό στοιχείο. Ως απτό παράδειγμα μιας τέτοιας αλληλεπίδρασης, ο Moore αναφέρεται στην γεωλογία η οποία, όπως είναι φυσικό, συνδράμει στην διαμόρφωση της διαδικασίας παραγωγής όχι όμως κατ' αποκλειστικότητα, καθώς ρόλο διαδραματίζουν και οι συγκεκριμένες, κατά ιστορική περίοδο, ανθρώπινες συσχετίσεις.¹⁴²

Επομένως, η φύση σκιαγραφείται ως μια *μήτρα* μέσα στην οποία αναπτύσσεται το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας και εντός αυτής τοποθετείται και η ιστορική κίνηση, κάτι το οποίο αφορά και το σύνολο των πολιτισμών που αναπτύσσονται και κινούνται εντός της *μήτρας* αυτής. Προκειμένου να υποστηρίξει αυτή του την ιδέα, όπως λέει ο ίδιος βασίζεται στο απόσπασμα των Χειρογράφων όπου, όπως είδαμε, ο Marx υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει όν που να μην έχει το αντικείμενο του έξω από το ίδιο. Συνεπώς, οι καθοριστικοί παράγοντες για τη ζωή ενός ανθρώπου δεν μπορεί να μην βρίσκονται εκτός του ίδιου.¹⁴³

Ακόμα, για τον Moore, η σχέση ανθρώπου φύσης είναι μια διαλεκτική σχέση η οποία λειτουργεί αμφίδρομα. Ο άνθρωπος δηλαδή, έχει ως περιβάλλον τη φύση αλλά και ο ίδιος αποτελεί περιβάλλον για άλλη φύση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των μικροοργανισμών που κατοικούν εντός του ανθρώπινου σώματος. Ωστόσο, πέρα από

¹⁴⁰ Αυτ.

¹⁴¹ Αυτ., σ. 27.

¹⁴² Αυτ., σ. 31.

¹⁴³ Αυτ., σ. 27.

το εν μέρει απλό ζήτημα της φύσης ως περιβάλλον, η διαλεκτική αυτή σχέση υπερβαίνει την απλή αλληλεπίδραση με αυτό ως εξωτερικότητα. Αντίθετα, εκφράζει περισσότερο μια ιδιαίτερα περίπλοκη σχέση όπου τα όρια των δύο πόλων είναι αρκετά θολά και περιπλέκονται συνεχώς.¹⁴⁴ Αυτό καθίσταται κατανοητό αν συλλογιστούμε την ύπαρξη ή μη του «συνόρου» που χωρίζει το ανθρώπινο σώμα και την εξωτερικότητα. Ο Moore θα υποστηρίξει ότι η ανθρώπινη βιοτική δραστηριότητα, η οποία όπως είδαμε στο μαρξικό θεωρητικό κατασκεύασμα, επεξεργάζεται τη φύση, εμπράκτως διαρρηγνύει το σύνορο αυτό. Μέσω αυτής δηλαδή, η φύση εισέρχεται εντός του ανθρώπου ενώ παράλληλα, η δραστηριότητα αυτή εξάγει την ανθρώπινη εμπειρία και συνείδηση. Έτσι, η μαρξική σύλληψη της εργασίας αποτελεί το όχημα μέσω του οποίου το έξω-ανθρώπινο φυσικό με το ανθρώπινο φυσικό, επικοινωνούν.¹⁴⁵ Ή για να χρησιμοποιήσουμε τη φράση που δανείζεται η Butler τα όρια μεταξύ του οργανικού και του ανόργανου στοιχείου παρουσιάζονται ως *συνεχώς εναλλασσόμενα*.¹⁴⁶

Τέλος, κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο θα ήθελα να αναφερθώ στο έργο του Benton. Παρότι η Butler δεν μας παραπέμπει σε αυτό, θεωρώ ότι μπορεί να συνδράμει στην πιο σφαιρική κατανόηση του θέματος που εξετάζουμε. Η μελέτη του Benton επομένως μπορεί να μην εξετάζει στοχευμένα το ερώτημα γύρω από τη σημασία της οργανικής και ανόργανης φύσης ωστόσο, αφενός καταπιάνεται με ζητήματα που απαντώνται και στο άρθρο της Butler όπως η θέση του όντος γένους και αφετέρου, αποτελεί ένα σημείο αναφοράς στις οικολογικές συζητήσεις περίξ του μαρξικού έργου. Ο κύριος λόγος όμως που επέλεξα να αναφερθώ σύντομα σε αυτό, σχετίζεται με τη στάση που κρατάει στο πλαίσιο των ακαδημαϊκών συζητήσεων. Πιο συγκεκριμένα, για τον Benton δεν μπορούμε να απαντήσουμε μονολεκτικά στο ερώτημα αν τα Χειρόγραφα αποτελούν ένα οικολογικό κείμενο. Αντίθετα, διατηρεί μια στάση πιο σκεπτική και λιγότερο πολωμένη, εκφράζοντας με αυτόν τον τρόπο μια πιο μετριοπαθή στάση ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα.

¹⁴⁴ Αυτ., σ. 33

¹⁴⁵ Αυτ., σ. 60.

¹⁴⁶ Αυτ., σ. 7.

Πυρήνα της μελέτης του, για τον εν λόγω έργο, αποτελεί το επιχείρημα ότι στα Χειρόγραφα υπάρχουν ορισμένες ασυνέχειες και εσωτερικές αντιθέσεις οι οποίες υπονομεύουν το έργο του Marx και αφήνουν χώρο σε αναγνώσεις που είναι αντίθετες προς τις οικολογικές αξίες.¹⁴⁷ Αναλυτικότερα, για τον Benton συνυπάρχει στα Χειρόγραφα ο νατουραλισμός με τον ανθρωπισμό. Με αυτή την έννοια, φαίνεται να αναγνωρίζει την ύπαρξη του ανθρωπισμού στο πρώιμο μαρξικό έργο και έτσι, να βρίσκεται κοντά στις αλτουσεριανές ιδέες που είδαμε να παρουσιάζονται στο άρθρο της Butler. Ωστόσο, ο ίδιος υποστηρίζει ότι αυτές οι δύο θέσεις του κειμένου βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Έτσι, επιχειρεί να αναδείξει τον νατουραλισμό έναντι του ανθρωπισμού διότι ο πρώτος είναι αυτός που συνδέει τους ανθρώπους με τα υπόλοιπα ζώα στην βάση της ιδιότητάς τους ως ενεργά φυσικά όντα. Πιο συγκεκριμένα, κοινή βάση των οικολογικών θέσεων είναι ότι οι άνθρωποι μοιράζονται με τα άλλα είδη μια κοινή φύση και κατά αυτόν τον τρόπο, δεν αποτελούν ένα ξεχωριστό κομμάτι που μπορεί να τίθεται ακόμα και ενάντια στο σύνολο. Για τον Benton, η οπτική αυτή είναι παρούσα και στα Παρισινά Χειρόγραφα και ο ίδιος επιχειρεί να εστιάσει σε αυτή.¹⁴⁸

Όσον αφορά ωστόσο, τα αποσπάσματα που αντιτίθενται στον κατά τα άλλα *οικολογικό νατουραλισμό* του Marx των Χειρογράφων, είναι δύο. Από τη μια, είναι η θέση του για τη διαφορά ανάμεσα στα ζώα και τους ανθρώπους που εντάσσεται στην ανάλυση της αλλοτρίωσης. Πιο συγκεκριμένα, η αλλοτρίωση της εργασίας έτσι όπως περιγράφεται στο μαρξικό κείμενο φαίνεται να υποβιβάζει τον άνθρωπο στο επίπεδο των ζώων. Ενώ από την άλλη, είναι το περιεχόμενο που δίνει ο Marx στην ανθρώπινη χειραφέτηση που συσχετίζεται με τον *εξανθρωπισμό της φύσης*.¹⁴⁹

Πέρα όμως από τη σύντομη ανάλυση αυτών των αποσπασμάτων, χαρακτηριστικό της μελέτης του Benton είναι η διάθεση του να φέρει τον Marx αντιμέτωπο με τον εαυτό του και τα νατουραλιστικά του επιχειρήματα τα οποία ο Benton θεωρεί ότι διατηρούν νοηματική αυτάρκεια. Επιχειρεί δηλαδή να δώσει μια εναλλακτική οπτική η οποία δεν έχει όλα εκείνα τα κομμάτια που προωθούν τη συνέχεια του δυισμού ανάμεσα στην φύση και τον άνθρωπο. Βάσει αυτής της οπτικής ακόμα και τα αποσπάσματα εκείνα που θα έλεγε ο Benton ανθρωπιστικά, όπως η ανάλυση της αλλοτρίωσης, δεν

¹⁴⁷ Benton, Ted, *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice...*, ό.π., σ. 24

¹⁴⁸ Benton, Ted, *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice...*, ό.π., σ. 23-24.

¹⁴⁹ Benton, Ted, *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice...*, ό.π., σ. 24-25.

χάνουν τη σημασία τους. Υπό αυτό το πρίσμα, η αλλοτρίωση έγκειται στην αποστέρηση των συνθηκών εκείνων, που επιτρέπουν στο ανθρώπινο ον γένους να εκφράσει τις ζωτικές του, ειδολογικές δυνάμεις.¹⁵⁰

Πάντως σχετικά με το βασικό ζήτημα της ανάλυσης μας, του ποια δηλαδή είναι η σχέση που διατηρούν τα ανθρώπινα όντα με την υπόλοιπη φύση, ο Benton θα υποστηρίξει ότι για τον Marx, η σχέση αυτή δεν περιορίζεται σε μια εργαλειακή προσέγγιση. Αυτό το κομμάτι παραμένει παρόν, αλλά η σχέση με τη φύση είναι πολύπλευρη, καθώς έχει πτυχές αισθητικές, γνωστικές, πρακτικές και καθοριστικές για τη διαμόρφωση της ταυτότητας. Στα πλαίσια αυτής της σχέσης, η φύση δεν συνδέεται μόνο με τις άμεσες ανάγκες αλλά η ίδια η σχέση εξελίσσεται στην κύρια ανθρώπινη ανάγκη.¹⁵¹ Με αυτό τον τρόπο, έρχεται σε διαφωνία με τη θέση του Clark που είδαμε προηγουμένως.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αφού ολοκληρώθηκε η μελέτη της βιβλιογραφίας και η ανάλυση του κεντρικού κορμού της εργασίας, θα εκτεθούν τα συμπεράσματα. Στόχος είναι να συγκεντρωθούν ορισμένες θεματικές οι οποίες διέτρεχαν το σύνολο του κειμένου και είναι παρούσες στην συζήτηση που επανέφερε η Butler. Τον ακαδημαϊκό διάλογο, δηλαδή, για τη δυνατότητα ή μη άντλησης θεωρητικού υλικού, που είναι ικανό να εμπνεύσει μια λιγότερο ανθρωποκεντρική προσέγγιση της σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση. Επομένως θα επιχειρήσω να εκθέσω συγκεντρωμένα αυτές τις θεματικές που κρίνω ως κεντρικές για τη μελέτη του θέματος και να τοποθετηθώ επ' αυτών.

Ένα ζήτημα που προκύπτει από τη μελέτη της βιβλιογραφίας είναι το ερώτημα αν η εργασία, έτσι όπως σκιαγραφείται στα *Χειρόγραφα*, έχει κυριαρχικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Η Butler σε αυτό, όπως ελπίζω έγινε ήδη αντιληπτό, θα απαντήσει αρνητικά. Υποστηρίζει ότι η εργασία παρουσιάζεται ως μια θεμελιώδης δραστηριότητα του ανθρώπου, μέσω της οποίας εξασφαλίζει τα μέσα για την

¹⁵⁰ Αυτ., σ. 47.

¹⁵¹ Αυτ., σ. 31.

επιβίωσή του αλλά και εκφράζει τις ουσιώδεις δυνάμεις του, συνδεδεμένος με τα υπόλοιπα εργαζόμενα όντα. Υπό αυτό το πρίσμα, δεν είναι συνώνυμη με την ανθρώπινη κυριαρχία και δεν περικλείει αποκλειστικά την ανθρώπινη εργασία.¹⁵² Αντίθετα, θεωρώ ότι πρόκειται για έναν σχετικά ευρύ ορισμό στον οποίο μπορούν να βρουν χώρο παραγωγικές διαδικασίες μη ανθρώπινων ζώων. Με τον ίδιο τρόπο, στο εν λόγω ερώτημα φαίνεται εμμέσως να απαντά και ο Fetscher, ο οποίος χαρακτηριστικά θα υποστηρίξει ότι η εργασία είναι κάτι που συμβαίνει εντός της φύσης· ο φυσικός άνθρωπος μεταμορφώνει τη φύση με τη βοήθεια της φύσης, και αυτή η μεταμόρφωση αντίστροφα μεταμορφώνει τη δική του φύση.¹⁵³ Εδώ βλέπουμε με έναν ρομαντικά εύγλωττο τρόπο, την περιγραφή της διαλεκτικής ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο. Πώς δηλαδή ένα φυσικό ον, οργανικοποιεί την εξωτερική σε αυτό φύση, και πώς σε αυτή τη διαδικασία η εργασία αποτελεί το όχημα ή το μέσο που καθιστά δυνατή αυτή τη μεταφορά από την εξωτερικότητα προς το εσωτερικό. Αλλά και αντίστροφα, πώς το οργανικό εξάγεται μέσω της μορφοποίησης των αντικειμένων που συντελείται από το εργαζόμενο ον.

Για την από-ιεροποίηση της ανθρώπινης εργασίας η Butler επιστρατεύει ένα επιπλέον επιχείρημα. Όπως είδαμε, η μαρξική εργασία για τη Butler έχει δύο διαστάσεις. Τη φυσική και τη σωματική. Η απώλεια της φυσικής διάστασης της εργασίας είναι που δημιουργεί την αποξένωση. Ο εργάτης, δηλαδή, μέσα στην μηχανή παραγωγής χάνει τη συνείδηση του εαυτού του ως συνειδητό ον και δεν εκφράζει τις ουσιώδεις δυνάμεις του. Από την άλλη, όμως, εντός του καπιταλισμού ούτε η σωματική λειτουργία της εργασίας συντελείται. Για τη Butler, δηλαδή, η σωματική επιβίωση δεν είναι, όπως είδαμε, δεδομένη. Και μάλιστα, η σωματική διάσταση της εργασίας αποτελεί και όρο για την υλοποίηση της φυσικής. Συνεπώς, ο διαχωρισμός των δύο αυτών διαστάσεων δεν είναι εύκολο να διατηρηθεί και έτσι να καταστεί δυνατό η αλλοτρίωση να αφορά μόνο την πλήρως ανθρώπινη πλευρά του ανθρώπου.¹⁵⁴

Μια επόμενη θεματική που προέκυψε κατά την ανάλυση του κυρίως θέματος της εργασίας, είναι το ζήτημα της φύσης ως προέκταση του ανθρώπινου σώματος. Πιο συγκεκριμένα, μια πτυχή της διάκρισης ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο που

¹⁵² Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 6.

¹⁵³ Fetscher, Iring, «Karl Marx on Human Nature» Social Research; Fall 1973; 40, 3; Periodicals Archive Online pg. 443-467, σ. 451.

¹⁵⁴ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 8.

παρουσιάστηκε κατά τη μελέτη της βιβλιογραφίας και βασίζεται τόσο στην επιστημονική ορολογία της εποχής όσο και στην αρχαία ελληνική γλώσσα, βλέπει το οργανικό ως την ύπαρξη οργάνων και το ανόργανο ως απουσία τους. Εκτενέστερα, είδαμε ότι οι Burkett και Foster, ορμώμενοι από τη μελέτη της αρχαίας φιλοσοφίας από τον ίδιο τον Marx, συνδέουν τα όργανα με τα εργαλεία αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο ότι και τα δύο αυτά αποτελούν μέσα που χρησιμοποιούν τα ανθρώπινα και μη ζώα, προκειμένου να προσαρμοστούν στο περιβάλλον τους.¹⁵⁵ Η θέση αυτή φαίνεται να ενδιαφέρει και την ίδια τη Butler, εφόσον γίνεται αναφορά και στο δικό της άρθρο.¹⁵⁶ Πράγματι, λοιπόν, η ερμηνεία αυτή δεν φαίνεται με κάποιον τρόπο να συγκρούεται με την οπτική του Marx, έτσι όπως την κατανοώ. Αυτό όμως δεν την καθιστά κυρίαρχη, καθώς, συμφωνώντας μάλλον τόσο με τη Butler, όσο και με τους συγγραφείς του άρθρου, θεωρώ ότι η συγκεκριμένη ερμηνεία, κατά την ανάλυση της επίμαχης φράσης, δεν μπορεί να αποτελεί και την κεντρικότερη.

Όσον αφορά τη βασικότερη ερμηνεία των εννοιών οργανικό και ανόργανο, για τη Butler, αυτή συνδέεται άρρηκτα με την εγελιανή διάκριση. Επιχειρώντας να επιλύσει το πρόβλημα της ερμηνείας της αινιγματικής φράσης *η φύση είναι το ανόργανο σώμα του ανθρώπου*,¹⁵⁷ η Butler, όπως είδαμε, επικαλείται τον Hegel, υποστηρίζοντας ότι το δίπολο αυτό διατηρεί τις θεωρητικές του ρίζες στην ίδια την εγελιανή σκέψη. Ο στόχος που θέτει – να ερμηνεύσει δηλαδή την επίμαχη φράση ως ένα ιδιαίτερα κεντρικό ζήτημα που οδηγεί στον χαρακτηρισμό ή όχι του οικολόγου Marx – είναι για εμένα αυτός που την τοποθετεί εντός των ακαδημαϊκών συζητήσεων που έλαβαν χώρα τις δεκαετίες 1970 και 1980. Στα πλαίσια αυτών των συζητήσεων είδαμε ορισμένες θέσεις, με χαρακτηριστικότερη αυτή του Clark, όπου η λέξη ανόργανο παραπέμπει, αφενός, σε κάτι μη ζωντανό και, αφετέρου, η διάκρισή του με το οργανικό έχει αξιολογικά χαρακτηριστικά και προάγει τον καρτεσιανό δυισμό.¹⁵⁸ Η Butler, λοιπόν, δεν διστάζει να απαντήσει σε αυτή την τοποθέτηση. Στην πλευρά της υπεράσπισης του Marx βρίσκονται, όπως είδαμε, και οι Burkett και Foster, οι οποίοι και πάλι εστιάζουν στις εγελιανές και συνεπώς έντονα διαλεκτικές ρίζες του διπόλου. Τη θέση αυτή συμμερίζεται και ο Schmidt, ο οποίος όσον αφορά την εν λόγω φράση,

¹⁵⁵ Foster, J. B. and Burkett, P. (2000) «The Dialectic of Organic/Inorganic Relations: Marx and the Hegelian Philosophy of Nature»..., ό.π., σ. 408.

¹⁵⁶ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 6.

¹⁵⁷ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 254.

¹⁵⁸ Clark, John, «Marx's inorganic body»..., ό.π.

θα αναγνωρίσει την εγελιανή καταγωγή της και συνεπώς τη διαλεκτική της χροιά. Αναλυτικότερα, κατά τον Schmidt, όταν ο Marx υποστηρίζει ότι η φύση είναι το ανόργανο σώμα του ανθρώπου, εννοεί το σύνολο της φύσης εκτός από το ανθρώπινο σώμα. Ενώ συμπληρώνει ότι, όπως η ζωντανή φύση μέσα από τη διαδικασία της απορρόφησης μετατρέπει το ανόργανο σε οργανικό, κατά τον ίδιο τρόπο, ο άνθρωπος απορροφά ανόργανα στοιχεία και τα μετατρέπει σε οργανικά μέρη του εαυτού του. Την ικανότητα να απορροφά το ανόργανο και να το μετατρέπει σε οργανικό τη διαθέτει μόνο επειδή αποτελεί και ο ίδιος φύση. Συνεπώς, η φύση δεν αποτελεί αμιγώς έναν εξωτερικό προς τον ίδιο κόσμο. Αντίθετα, αυτός ο κόσμος απαντάται στα στοιχεία που βρίσκονται και στο εσωτερικό του ίδιου του ανθρώπου.¹⁵⁹

Η σύνδεση ανάμεσα στο εγελιανό και μαρξικό κείμενο είναι και για εμένα αρκετά εμφανής. Σε αυτό, λαμβάνοντας υπόψη την επικοινωνία των δύο κειμένων θα ήθελα να προσθέσω ότι, η διαλεκτική αυτή του οργανικού και του ανόργανου, αν τη νοώ ορθά, στην ουσία είναι η διαλεκτική παραγωγική διαδικασία της φύσης και η μεταφορά των στοιχείων από μια κατάσταση σε μια άλλη. Είτε ο άνθρωπος ως φυσικό ον είναι στον έναν πόλο, είτε όχι. Θα μπορούσε δηλαδή, δυνητικά, στον ρόλο του οργανικού και του ανόργανου να είναι οποιοδήποτε φυσικό αντικείμενο. Επιπλέον, θεωρώ ότι η διαλεκτική αυτή σχέση είναι όμοια με εκείνη που είδαμε να έχει το ένα φυσικό αντικείμενο με ένα άλλο, στο ίδιο το μαρξικό κείμενο. Πιο συγκεκριμένα, ο Marx γράφει:

*Το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι ένα ενσώματο, φύσει δυναμικό, ζωντανό, πραγματικό, αισθητηριακό, αντικειμενικό ον σημαίνει ότι έχει **πραγματικά, αισθητηριακά αντικείμενα** ως αντικείμενο της ουσίας του, της βιοτικής εκδήλωσής του, ή ότι μπορεί να **εκδηλώσει** το βίο του μόνο σε πραγματικά, αισθητηριακά αντικείμενα. Το να είσαι αντικειμενικός, φυσικός, αισθητηριακός και να έχεις αντικείμενο, φύση, αίσθηση έξω από εσένα ή να είσαι ο ίδιος αντικείμενο, φύση, αίσθηση για ένα τρίτο είναι ταυτόσημα.¹⁶⁰*

Σε αυτό το σημείο βλέπουμε την αμφίδρομη εξάρτηση και τον ρόλο που διαδραματίζουν τα άλλα φυσικά αντικείμενα στον προσδιορισμό της εκάστοτε εσωτερικότητας, η οποία πάλι αποτελεί ένα φυσικό αντικείμενο. Με αυτή την έννοια, η σχέση αυτή θεωρώ ότι αποτελεί μια πρακτικότερη εφαρμογή της διαλεκτικής

¹⁵⁹ Schmidt, Alfred, *The concept of Nature in Marx...*, ό.π., σ. 77.

¹⁶⁰ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 299.

ανάμεσα στο οργανικό και το ανόργανο στοιχείο. Αναλυτικότερα, το ανόργανο στοιχείο φαίνεται να είναι το εξωτερικό φυσικό αντικείμενο των πάσχοντων όντων, το οποίο ενέχει τον ουσιώδη προσδιορισμό, του προς μελέτη και κατά περίπτωση, υποκειμένου. Διευκρινιστικά, χρησιμοποιώ τον όρο αντικείμενο και με τη σημασία που του δίνει ο Ollman, ως αντικείμενο δηλαδή ενός υποκειμένου. Αυτό δεν σημαίνει ότι το υποκείμενο παύει να αποτελεί φυσικό αντικείμενο.¹⁶¹ Όλες οι φυσικές υπάρξεις είμαστε ταυτόχρονα και υποκείμενα και αντικείμενα. Βάσει αυτής της σκέψης, στην κατά περίπτωση διαλεκτική σχέση που τίθεται προς μελέτη, υπάρχει το αντικείμενο του προς μελέτη αντικειμένου – άρα του υποκειμένου υπό αυτή την οπτική - το οποίο αποτελεί και το ανόργανο στοιχείο της εν λόγω συνάρτησης. Πρόκειται συνεπώς, για ένα διαλεκτικό δίπολο το οποίο μπορεί να εντοπιστεί σε πολλαπλές κλίμακες, καθώς και σε όλα τα φυσικά αντικείμενα. Είτε είναι το ανθρώπινο γένος με την υπόλοιπη φύση ως όλον, είτε ένα άτομο που εργάζεται, είτε μια μέλισσα. Το γεγονός ότι αυτή η οπτική είναι δυνατή στον μαρξικό κόσμο των *Χειρογράφων*, φαίνεται και από το παράδειγμα που φέρνει ο ίδιος για το φυτό και τον ήλιο.

*Ο ήλιος είναι το αντικείμενο του φυτού, ένα αντικείμενο απαραίτητο για αυτό, το οποίο επιβεβαιώνει το βίο του, όπως το φυτό είναι αντικείμενο του ήλιου, ως εκδήλωση της ζωογονητικής δύναμης του ήλιου, της αντικειμενικής ουσιώδους δύναμης του ήλιου.*¹⁶²

Συνεπώς, τα δύο αυτά φυσικά αντικείμενα συνδέονται διαλεκτικά μεταξύ τους και το ένα ενέχει το άλλο. Επιπλέον, μέσα από αυτό το παράδειγμα θεωρώ ότι μπορούμε να δούμε καθαρά ότι ούτε το φυτό, ούτε ο ήλιος είναι σταθερά ανόργανα. Από την θέση του ήλιου το φυτό είναι ανόργανη φύση, και από την θέση του φυτού είναι ανόργανος ο ήλιος, ενώ το ίδιο είναι οργανικό. Αντίστοιχα, όπως υποστηρίζει και η Butler, μόνο από την οπτική του ανθρώπου η φύση είναι ανόργανη.¹⁶³ Αυτό σημαίνει ότι η θέση του Marx είναι ανθρωποκεντρική, αλλά μόνο επειδή γράφει από την θέση ενός ανθρώπου. Δεν σημαίνει, δηλαδή, ότι θεωρεί αυτή τη μόνη δυνατή οπτική. Με την

¹⁶¹ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., σ. 78.

¹⁶² Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 299.

¹⁶³ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 14.

έννοια και πάλι που δίνει ο Ollman στο αντικείμενο, για τον νεαρό Marx, όλοι πράγματι είμαστε ταυτόχρονα και υποκείμενα και αντικείμενα.¹⁶⁴

Υπό αυτό το πρίσμα, η ανάλυση της Butler για τη σχετική διάκριση ανάμεσα στο οργανικό και ανόργανο σώμα του ανθρώπου, θεωρώ ότι είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Αυτό συμβαίνει διότι κατορθώνει να συλλάβει τη σημασία της θέσης από την οποία μπορεί κάποιος να δει τη σχέση ανάμεσα σε δύο αντικείμενα. Ή όπως λέει η ίδια *δεν υπάρχουν δύο φύσεις, και δεν υπάρχουν δύο σώματα, αλλά μια συνεχής ταλάντευση των οπτικών*.¹⁶⁵

Αναφορικά με το ζήτημα του ανθρώπου ως ον γένους μπορούν να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις. Αρχικά, η Butler υποστηρίζει ότι από τη μια υπάρχουν χαρακτηριστικά που διακρίνουν τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα ζώα, όπως είναι η καθολικότητα, και ότι καθιστά αντικείμενό του το είδος. Από την άλλη, όμως, δίνει έναν ορισμό της καθολικότητας που είναι σαν να την αποσπά από το ειδολογικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, όπως είδαμε, θεωρεί ότι η καθολικότητα στην πραγματικότητα περιγράφει την εξάρτηση του ανθρώπου από την ανόργανη φύση, χαρακτηριστικό, όμως, το οποίο μοιράζεται με όλα τα έμβια όντα. Επιπλέον, υποστηρίζει πως το γεγονός ότι η ζωϊκότητα του ανθρώπου δεν εκλείπει από τις ιδιότητες του ως όντος γένους, αμβλύνει τις διαφορές του με τα υπόλοιπα έμβια όντα.¹⁶⁶

Σύμφωνα όμως με την δική μου οπτική, η ανάγνωση της Butler, σκόπιμα βέβαια, δεν αναφέρεται στο ζήτημα της συνείδησης, το οποίο είναι έντονα παρόν στο μαρξικό κείμενο. Γενικότερα, επιχειρεί να εστιάσει στα κοινά χαρακτηριστικά του ανθρώπου με τα άλλα ζώα. Έτσι, κάνει μια απόπειρα να εξομαλύνει τα ειδολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία, όμως, δεν παύουν να είναι παρόντα στο μαρξικό κείμενο. Από την άλλη, όσον αφορά την θέση της στο ζήτημα της καθολικότητας, αυτή έχει ορισμένες βάσεις. Πιο συγκεκριμένα, θεωρώ ότι πράγματι η έννοια αυτή ενέχει το ζήτημα της εξάρτησης από την ανόργανη φύση. Εκφράζει δηλαδή, την εξάρτηση από τη φύση ως όλον, που βαραίνει τόσο τους ανθρώπους όσο και τα ζώα.

¹⁶⁴ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., σ. 78.

¹⁶⁵ Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism»..., ό.π., σ. 14.

¹⁶⁶ Αυτ., σ. 11-12.

Μάλιστα, αυτό που ο Marx τόσο emphaticά υπογραμμίζει σχετικά με το εύρος της ανόργανης φύσης, η οποία προμηθεύει τον άνθρωπο, και σχετικά με το καθολικό πεδίο από το οποίο ο τελευταίος αντλεί, μάλλον το μέγεθος της εξάρτησης τονίζει, παρά κάποιο εντυπωσιακό προνόμιο. Μέσω αυτής της σκέψης, βέβαια, ίσως περνάμε στο ζήτημα των ανθρώπινων αναγκών το οποίο είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον αλλά, ταυτόχρονα, πέρα από τις δυνατότητες αυτής της εργασίας. Πιθανόν, όμως, μια μελέτη που θα ερευνούσε τις πολλαπλασιασμένες ανάγκες εντός του καπιταλισμού, σε συνάρτηση με τον βαθμό εξάρτησης από τη φύση, να ήταν ειρωνικά ενδιαφέρουσα. Πώς δηλαδή, οι αυξημένες ανθρώπινες ανάγκες δημιουργούν εν τέλει ακόμα μεγαλύτερη εξάρτηση από τη φύση καθώς, πλέον, ο άνθρωπος φαίνεται να χρειάζεται την πιο κρυφή σπιθαμή του Αμαζονίου για να ικανοποιηθεί.

Το ζήτημα ωστόσο, το οποίο παραβλέπει η Butler μελετώντας τον μαρξικό άνθρωπο είναι η έμφαση που δίνεται στην συνείδηση.

Η συνειδητή βιοτική δραστηριότητα διαφοροποιεί άμεσα τον άνθρωπο από την ζωική βιοτική δραστηριότητα. Ακριβώς μόνο γι' αυτό είναι ο άνθρωπος ένα ον γένους. Η είναι απλώς ένα συνειδητό ον, δηλαδή ο βίος του είναι γι' αυτόν αντικείμενο.¹⁶⁷

Σε αυτό το σημείο, κατά τη γνώμη μου, ο Marx, μεθυσμένος από την ανάγκη του να καταδείξει τις καταστροφικές συνέπειες του καπιταλισμού, οι οποίες δημιουργούν τον καχεκτικό, αλλοτριωμένο άνθρωπο, και πολλές φορές ερχόμενος σε σύγκρουση με την νατουραλιστική θεωρία του, επιχειρεί να εξυψώσει αυτό το κατά τα άλλα φυσικό ον. Θα συμφωνήσω δηλαδή με τον Benton, ο οποίος, όπως είδαμε, εντοπίζει στοιχεία ανθρωπισμού σε αυτό το πρώιμο μαρξικό έργο. Παράδειγμα αυτής της τάσης του Marx να τονίσει την έκπτωση που βιώνει το ανθρώπινο ον λόγω της αλλοτρίωσης είναι το ακόλουθο:

Καταλήγουμε λοιπόν στο ότι ο άνθρωπος (ο εργάτης) αισθάνεται πλέον αυτενεργός μόνο στις ζωικές λειτουργίες του [...] και στο ότι στις ανθρώπινες λειτουργίες του αισθάνεται πλέον σαν ζώο. Το ζώοδες γίνεται ανθρώπινο και το ανθρώπινο ζώοδες.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα»..., ό.π. σ. 255.

¹⁶⁸ Αυτ., σ. 253.

Σε αυτό το σημείο, πέρα από την ρομαντικοποιημένη εικόνα του ανθρώπου νομίζω ότι πραγματοποιείται και μια εσφαλμένη παρομοίωση. Κατά τη γνώμη μου, η σωματική επιβίωση του ανθρώπου πράγματι δεν εξαντλεί το σύνολο της ύπαρξής του, αλλά το ίδιο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ισχύει και για τα ζώα. Ένα αιχμάλωτο ζώο, δηλαδή, όσο χορτασμένο και ικανό και αν είναι να αναπαραχθεί, θα ήταν σκληρό να πούμε ότι δεν στερείται τη συνάρτηση με το περιβάλλον του, τα ερεθίσματα που του παρέχονται από αυτό, τα άλλα ζώα, την ψυχαγωγία, τις δικές του κοινωνικές σχέσεις ή ακόμα και την δική του εργασία. Συνεπώς, η απλή επιβίωση δεν είναι δυνατόν να ικανοποιήσει οποιοδήποτε έμβιο ον. Δεν εκπίπτει, επομένως, ο αλλοτριωμένος άνθρωπος στο επίπεδο των ζώων. Δεν μπορούμε να τον παρομοιάσουμε με ένα ζώο αλλά μάλλον μόνο με ένα αιχμάλωτο, αποκομμένο από όλα αυτά που συντελούν τον βίο του ζώο.

Πέρα όμως από το ζήτημα του ανθρωπισμού που σχεδόν παρενθετικά εμφανίζεται στο κείμενο, η ίδια η ύπαρξη ειδολογικών χαρακτηριστικών δεν χρήζει απαραίτητα κάποιας εξομάλυνσης προκειμένου να αντληθεί οικολογικό υλικό από τα *Παρισινά Χειρόγραφα*. Σαφέστερα, ερχόμενη σε συμφωνία με τον Benton, υποστηρίζω ότι ο άνθρωπος πέρα από φυσικό όν είναι και ανθρώπινο φυσικό ον. Αυτό δεν συνεπάγεται αυτόματα ότι επιστρέφει ο καρτεσιανός δυισμός. Απλώς ο άνθρωπος, όπως και τα άλλα φυσικά όντα, έχει τα δικά του ειδολογικά χαρακτηριστικά ως φυσικό ον. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το ανθρώπινο παρουσιάζεται σαν μια ειδικότερη κατηγορία του φυσικού και όχι σαν κάτι διαφορετικό.¹⁶⁹ Παρόμοια είναι και η ανάγνωση του Moore, για τον οποίο οι ιδιαίτερες δυνατότητες του ανθρώπινου όντος να διαμορφώνει το περιβάλλον του, δεν δύναται να αμφισβητηθούν, αλλά αυτό δεν αναιρεί ότι αποτελεί μέρος της φύσης.¹⁷⁰

Η προσπάθεια δηλαδή της Butler να αμβλύνει τις διαφορές ανάμεσα στα υπόλοιπα ζώα και τον άνθρωπο, καθίσταται μάλλον περιττή. Από την άποψη αυτή συνάγεται ότι, ακόμα και αν ο άνθρωπος έχει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, αυτά δεν τον καθιστούν κυρίαρχο, καθώς εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο άλλων φυσικών αντικειμένων. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος αποτελεί απλώς ένα – πιθανόν προνομιούχο, από άποψη δυνατοτήτων – κομμάτι της φύσης, το οποίο δεν παύει να

¹⁶⁹ Benton, Ted, *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice...*, ό.π., σ. 46.

¹⁷⁰ Moore, Jason, *Capitalism in the Web of Life Ecology and the Accumulation of Capital...*, ό.π., σ. 33.

είναι εξαρτημένο και περιορισμένο από τη φύση ως ολότητα¹⁷¹. Έτσι, δεν εντοπίζεται στον Marx κάποια ηθική υπεροχή του ανθρώπου έναντι των υπόλοιπων φυσικών αντικειμένων. Δεν υπάρχει δηλαδή κάποια σφραγίδα από κάποιο ύψιστο ον που τον έκανε *κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν* του¹⁷² και, συνεπώς, κυρίαρχο επί των υπολοίπων.

Ακόμα, σε πρώτο στάδιο, προέκυψε κατά τη μελέτη της βιβλιογραφίας το ζήτημα της υπεράσπισης του περιβάλλοντος. Πιο συγκεκριμένα, ορισμένοι μελετητές διαβάζοντας τα *Παρισινά Χειρόγραφα* υπό ένα οικολογικό πρίσμα, επιχείρησαν να εντοπίσουν ορισμένες οικολογικές τάσεις του κειμένου. Ένας απτός τρόπος είναι το ζήτημα της καταστροφής του περιβάλλοντος. Καταρχήν, το εν λόγω ζήτημα για τον Foster εμφανίζεται στα *Χειρόγραφα* όταν ο Marx αναφέρεται στον μολυσμένο αέρα που εισπνέουν οι εργάτες στις μεγάλες πόλεις ως ένα ακραίο σύμπτωμα της αλλοτρίωσης. Ως αποτέλεσμα της αλλοτρίωσής του ο εργάτης, συνεπώς, δεν στερείται μόνο την βιοτική του δραστηριότητα αλλά και θεμελιώδη συστατικά της ύπαρξής του όπως τον καθαρό αέρα.¹⁷³ Αλλά πέρα από όποια τυχόν ρητή αναφορά στην περιβαλλοντολογική καταστροφή, ο Harvey στα *Χειρόγραφα* εντοπίζει τη θέση ότι ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης και, με αυτή την έννοια, όταν δεν φροντίζει και δεν σέβεται τη φύση ουσιαστικά δεν σέβεται τον εαυτό του.¹⁷⁴ Συναφώς, αν και πιο κριτική, είναι και η ανάγνωση του Grundmann ο οποίος, μέσα από την φράση του Marx στην οποία η φύση είναι το ανθρώπινο ανόργανο σώμα, θεωρεί ότι αναδεικνύεται πως προκειμένου να ευδοκιμεί ο άνθρωπος, πρέπει να ευδοκιμεί και η φύση. Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε καταστροφή των φυσικών πόρων όπως η μόλυνση των υδάτων, πιθανόν να πλήξει και τον άνθρωπο.¹⁷⁵ Έτσι, φαίνεται να αναδύεται μια θέση βάσει της οποίας τα δύο σώματα έχουν κοινή μοίρα. Ωστόσο, αργότερα στο έργο του, φαίνεται να δίνει μια διαφορετική χροιά η οποία διαβάζει την θεωρία του Marx ως περισσότερο εργαλειακή. Αναλυτικότερα, θεωρεί ότι για τον Marx καίρια σημασία έχει να μην πλήττεται η ανθρώπινη ύπαρξη μέσα από την περιβαλλοντική καταστροφή. Παρατηρεί δηλαδή ότι ο Marx είναι ενάντια στο

¹⁷¹ Ollman, Bertell, *Alienation...*, ό.π., σ. 80.

¹⁷² Γένεσις 1/α' 26,27

¹⁷³ Foster Bellamy, John, *Marx's Ecology: materialism and nature...*, ό.π., σ. 75.

¹⁷⁴ Harvey, David, «The nature of environment: the dialectics of social and environmental change», στο: <https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5621> επίσκεψη 5/4/2022, σ. 41.

¹⁷⁵ Grundmann, Reiner, *Marxism and Ecology A Study of the relationship between nature, society and technology...*, ό.π., σ. 58.

σύμβολο του βασιλιά Μίδα, το οποίο είναι αυτοκαταστροφικό. Αντίθετα, όμως, αναγνωρίζει και τη σωστή κυριαρχία επί της φύσης,¹⁷⁶ η οποία απλώς δεν επιτρέπει να γίνονται φυσικές καταστροφές, όπως για παράδειγμα πλημμύρες λόγω αποψιλώσεων. Έτσι, ασκεί κριτική στον Marx καθώς, κατά την άποψη του, αντιμετωπίζει τη φύση εργαλειακά και βλέπει μόνο αυτή που σχετίζεται με τον άνθρωπο. Δεν της προσδίδει με αυτή την έννοια αυθύπαρκτη αξία.¹⁷⁷

Κατά τη δική μου ανάγνωση, ο τρόπος που στην φιλοσοφική της ουσία αντιμετωπίζεται η φύση δεν είναι εργαλειακός. Πιο συγκεκριμένα, η κατά περίπτωση ανόργανη φύση και ο κατά περίπτωση οργανικός άνθρωπος δεν μπορούν να διαχωριστούν. Η διαλεκτική τους ενότητα δεν είναι δυνατόν να διασπαστεί εντός του θεωρητικού συστήματος που έχει δημιουργηθεί στα *Χειρόγραφα*. Αυτό δεν σημαίνει ότι το κείμενο δεν έχει τέτοιες τάσεις, ή ότι δεν υπάρχουν ασυνεπή αποσπάσματα που εναντιώνονται σε αυτό. Απλώς σημαίνει ότι στα *Χειρόγραφα* εκτίθεται ένα φιλοσοφικό δημιούργημα όπου το να σκεφτεί κανείς τον άνθρωπο ως ένα φυσικό αντικείμενο, κατά περίπτωση οργανικό και με συνείδηση, ξεχωριστά από τα υπόλοιπα αντίστοιχα φυσικά αντικείμενα, είναι ένα λογικό άλμα. Καίριο χαρακτηριστικό του νεαρού Marx είναι ο νατουραλισμός βάσει του οποίου ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως ένα φυσικό ον που δεν δύναται να προσληφθεί ανεξάρτητα από το περιβάλλον του.¹⁷⁸ Η όπως λέει ο Ollman: *Ο άνθρωπος χωρίς τις σχέσεις του με τη φύση είναι ένα κενό, χωρίς σχέσεις.*¹⁷⁹ Διότι ακριβώς αυτές οι σχέσεις του, είναι ο άνθρωπος.

Κλείνοντας, θα προσπαθήσω να απαντήσω στο μέτρο του δυνατού στο ερώτημα που έθεσα στην εισαγωγή. Για το αν, δηλαδή, μπορεί να αντληθεί από τα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* βοηθητικό υλικό για μια θεμελιώδη, οικολογικά προσανατολισμένη ανασυγκρότηση. Θα απαντήσω θετικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι παύω να συμπράττω με την φράση του Grundmann, ότι δηλαδή *όλοι γνωρίζουμε ότι ο Marx δεν ήταν οικολόγος, ακόμα και αν θα μπορούσε να ήταν.*¹⁸⁰ Απλώς ότι, συμφωνώντας μάλλον με τη Butler, θεωρώ ότι όσον αφορά το προς μελέτη έργο, πράγματι αποτελεί ένα κείμενο ικανό να εμπνεύσει και να ανατρέψει πολλές από τις

¹⁷⁶ Αυτ., σ. 97.

¹⁷⁷ Αυτ., σ. 104.

¹⁷⁸ Löwy, Michael, «Marx, Engels, and Ecology, Capitalism Nature Socialism», 28:2, 10-21, σ. 11.

¹⁷⁹ Ollman, Bertell, *Alienation*, Cambridge University Press, New York 1976, σ. 83.

¹⁸⁰ Grundmann, Reiner, *Marxism and Ecology A Study of the relationship between nature, society and technology...*, ό.π., σ. 6.

πολιτιστικά και κοινωνικά θεμελιωμένες θέσεις της δυτικής σκέψης για τη σχέση ανθρώπου-φύσης. Ενώ η μαρξική διαλεκτική των *Χειρογράφων*, ως μια παραγωγική διαδικασία της φύσης, αποκαθλώνει τον κυρίαρχο και αυθύπαρκτο, πνευματικό άνθρωπο. Και στην θέση του φέρνει ένα πάσχον, αντικειμενικό, φυσικό, διαμεσολαβημένο και πλήρως εξαρτημένο από την εξωτερικότητα ον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alain, Lipietz, «Political ecology and the future of Marxism, Capitalism Nature Socialism», 11:1, 69-85

Benton, Ted, *Natural Relations Ecology, Animal Rights & Social Justice*, Verso, London 1993

Butler, Judith, «The inorganic body in the early Marx: A limit-concept of anthropocentrism», *Radical Philosophy* 206, Winter 2019, pp. 3–17 στο <https://www.radicalphilosophy.com/article/the-inorganic-body-in-the-early-marx>, επίσκεψη 10/10/2020

Clark, John, Marx's inorganic body. *Environmental Ethics*, 11, 243-258 final draft στο https://www.academia.edu/2903908/Marxs_Inorganic_Body επίσκεψη 10/04/2022

Fetscher, Iring, “Karl Marx on Human Nature.” *Social Research*, vol. 40, no. 3, 1973, pp. 443–67. στο <http://www.jstor.org/stable/40970148>. επίσκεψη 5/7/2022 επίσκεψη 9/4/2022

Foster Bellamy, John, *Marx's Ecology: materialism and nature*, *Monthly Review Press*, New York 2000

Foster, J. B. and Burkett, P. (2000) «The Dialectic of Organic/Inorganic Relations: Marx and the Hegelian Philosophy of Nature», *Organization & Environment*, 13(4), pp. 403–425.

Grundmann, Reiner, *Marxism and Ecology A Study of the relationship between nature, society and technology*, European University Institute Department of Political and Social Sciences, Florence 1989

Marx, Karl, «Παρισινά Χειρόγραφα», στο Marx, Karl, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840*, μτφρ Θ.Γκιούρας, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2014, σ. 205-322

Moore, Jason, *Capitalism in the Web of Life Ecology and the Accumulation of Capital*, Verso, London New York 2015

Ollman, Bertell, *Alienation*, Cambridge University Press, New York 1976

Schmidt, Alfred, *The concept of Nature in Marx*, translate B. Fowkes, Verso, London New York 2014

Η Παλαιά Διαθήκη, τόμος. Α', Αδελφότης Θεολόγων «Η ΖΩΗ», Αθήνα 2016

Μεσάρος, Ιστβάν, *Η θεωρία του Marx για την Αλλοτριώση*, μτφρ Ε. Κωνσταντέλου, Κέδρος, Αθήνα 1981

Τζαβάρας, Γιάννης, «Εισαγωγή Μετάφραση Σχόλια» στο Χεγκελ, Γκέοργκ, *Η Επιστήμη της Λογικής*, Δωδώνη, Αθήνα Γιάννενα 1991

Χεγκελ, Γκέοργκ, *Η Επιστήμη της Λογικής*, μτφρ Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα Γιάννενα 1991